



Ministerie van Defensie

Welzijn en zorgbehoefte van de ISAF-veteraan

Onderzoek ISAF-veteranen 2019





Defensie Ondersteuningscommando
Ministerie van Defensie

Welzijn & Zorgbehoefte van de ISAF-veteraan

Onderzoek ISAF-veteranen 2019

Colofon

**Defensie Ondersteuningscommando (DOSCO)
Divisie Personeel en Organisatie Defensie (DPOD)
Afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek (TOS)**

**Utrecht – Kromhoutkazerne
Herculeslaan 1 Utrecht**

Postadres

Postbus 90004
3509 AA UTRECHT
MPC 55A

Auteurs

Drs. S.C.M. Wester
Onderzoeker/Adviseur TOS

Drs. B.E.D. Snel
Coördinerend Specialistisch Adviseur TOS
DPOD.onderzoek@mindef.nl

Rapportnummer

TOS-19-084

Trends, Onderzoek en Statistiek (TOS) is een kenniscentrum dat strategisch betrouwbare kennis beschikbaar stelt over het P&O-domein en over alle organisatorische en personele aspecten van de velden waarin Defensie opereert c.q. wil opereren. De focus ligt op defensiebrede business information (BI) en toegepast sociaal wetenschappelijk onderzoek (SWO)

Voorwoord

Voor u ligt de uitkomst van een uniek onderzoek. Het is het eerste onderzoek waarvoor ruim 25.000 ISAF-veteranen in een tijdsbestek van twee maanden zijn uitgenodigd om mee te doen aan een vragenlijstonderzoek. Omdat dit onderzoek de kans bood om alle ISAF-veteranen te betrekken, hebben we ervoor gekozen van de gelegenheid gebruik te maken om een uitgebreide vragenlijst op te stellen. Met de data die dit onderzoek heeft opgeleverd kunnen na dit onderzoek nog aanvullende analyses worden gedaan. Uniek is de rijkheid aan kwalitatieve data uit de open vragen.

Voor het onderzoek is door de onderzoekers van TOS nauw samengewerkt met het Veteraneninstituut (Vi) dat op hetzelfde moment een aanvang maakte met het periodieke onderzoek 'Veteraan, hoe gaat het met u?'. De samenwerking met het Vi leverde aan beide kanten goed onderzoek op. Ook de samenwerking met de Hoofddirectie Personeel (HDP), als opdrachtgever van het onderzoek aan TOS, leverde goede suggesties op voor het onderzoek.

Ik wil, naast de onderzoekers van TOS, ook de onderzoekers van het Vi en de HDP bedanken voor de plezierige en constructieve samenwerking in dit onderzoek. Tot slot wil ik hier graag van de gelegenheid gebruik maken in het bijzonder de ISAF-veteranen te bedanken die hebben deelgenomen aan dit onderzoek.

Hoofd afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek

Drs. D.C. Leben

Managementsamenvatting

Als uitvoering van de toezegging van de Minister van Defensie aan de Tweede Kamer (Veteranennota 2016-2017), heeft TOS, door tussenkomst van de HDP, onderzoek gedaan onder 25.348 ISAF-veteranen. Het primaire doel van het onderzoek is het inzicht te verkrijgen in het welzijn van de ISAF-veteranen en hun eventuele aanvullende behoefte aan zorg en ondersteuning. De bruikbare respons voor het onderzoek bestaat uit resultaten van 8.676 ingevulde vragenlijsten door ISAF-veteranen. De responsgroep bestaat voor 59% uit actief dienende militairen en 41% uit postactieven. Met de uitnodiging is een flyer meegestuurd met informatie over het onderzoek en informatie over waar de veteraan terecht kan met hulpvragen. Hieronder worden de belangrijkste conclusies uit het onderzoek genoemd.

Het welzijn van de meeste ISAF-veteranen is goed

Het gaat anno (eind) 2018 goed met de meeste ISAF-veteranen. Gemiddeld geven ISAF-veteranen een 7,8 voor hun welzijn; twee derde geeft een rapportcijfer acht of hoger. Dit is in lijn met cijfers over welzijn van andere veteranen, zo blijkt uit de vergelijking met onderzoek van het Vi onder postactieve veteranen.

ISAF was een missie met veel impactvolle gebeurtenissen

Terugdenkend aan ISAF herinneren de ISAF-veteranen zich gemiddeld 6 van de 22 voorgelegde impactvolle gebeurtenissen. Gevaar en dreiging staan bovenaan (67%), gevolgd door blootstelling aan raketaanvallen (61%), getuige geweest van menselijk leed (54%) en in aanraking geweest zijn of het zien van overledenen en/of gewonden (47%). Niet alleen het meemaken van gebeurtenissen in het missiegebied, ook het missen van impactvolle gebeurtenissen thuis of spanning bij het thuisfront, wordt door 31% genoemd als belastend voor de militair op uitzending. ISAF-veteranen die meestal of volledig buiten de poort actief waren, rapporteren vaker een invloed vanuit ISAF op hun welzijn.

Tijdens de missie 'deden' deze gebeurtenissen iets met de militairen. Op het moment van invullen (eind 2018) geven de meeste ISAF-veteranen aan geen negatieve effecten van de missie meer te ervaren. Vaak worden positieve effecten ervaren: persoonlijke groei en het besef beter dan voorheen moeilijkheden aan te kunnen.

Van de ISAF-veteranen rapporteert 10% een laag welzijn (mede) door ISAF

Tien procent van de respondenten rapporteert een laag welzijn (rapportcijfer 6 of lager) en ervaart daarbij middelmatige of veel invloed van de ISAF-missie. Deze groep omvat vaker respondenten binnen de leeftijdscategorie 31-40 jaar, respondenten die werkloos zijn en/of respondenten die (deels) arbeidsongeschikt zijn. Ook rapporteren zij een lagere kwaliteit van sociale contacten en persoonlijke relaties. Veelal is sprake van complexe problematiek: het lage welzijn wordt beïnvloed door meerdere factoren, naast ISAF. Zo hebben ook de loopbaan bij Defensie en privé-omstandigheden invloed.

Verder rapporteren deze veteranen vaker nu (eind 2018) nogal tot veel last te ervaren van meegemaakte gebeurtenissen tijdens ISAF en herinneren zij zich vaker negatieve emoties als zij terugdenken aan ISAF. Het gaat dan om gevoelens van frustratie, spanning/stress en boosheid.

Over de geboden nazorg zijn de meningen verdeeld

De meningen over de geleverde nazorg door Defensie zijn zeer verdeeld. Ongeveer de helft van de ISAF-veteranen is tevreden over het geboden nazorgtraject, de andere helft deels of helemaal niet. De kwaliteit van de gespreksleider tijdens het adaptatiegesprek of het terugkeergesprek wordt vaak genoemd als reden voor het positieve of juist het negatieve oordeel. De positief gestemden roemen vaak de kennis/gespreksvaardigheden van de gespreksleider, de meer negatief gestemden noemen juist onervarenheid/ondeskundigheid van de gespreksleider. Wat betreft de verbeterpunten in het adaptatieprogramma worden logistieke zaken genoemd (zoals "Maybe Airlines") en verschil in voorkeur van ontspanning (zoals voorkeur voor alcoholgebruik versus bezinning).

Contact houden met de ISAF-veteranen als aanvullende behoefte van zorg

Het grootste deel van de ISAF-veteranen heeft geen behoefte aan aanvullende nazorg. De ISAF-veteranen die ideeën hebben over aanvullende nazorg, denken daarbij eerder aan andere veteranen dan aan zichzelf. Ze vinden het belangrijk dat Defensie aandacht blijft besteden aan veteranen die dat nodig hebben. Dit betreft vooral het bieden van goede specialistische zorg. De mogelijkheid om contact te houden en over de missie te kunnen blijven praten, wordt daarentegen voor zichzelf wel belangrijk gevonden.

Erkenning en waardering blijft belangrijk

Wat betreft erkenning en waardering vinden de ISAF-veteranen het belangrijk om daadwerkelijk *gezien* te worden. Zo noemen de ISAF-veteranen als verbeterpunten dat 'het echte en eerlijke verhaal' naar buiten moet komen in de media en dat er meer mogelijkheden moeten zijn om in contact te blijven met Defensie, indien aan dat laatste behoefte is bij de veteranen. Daarnaast worden genoemd het bieden van speciale (financiële) voordelen en verbetering in de wijze van toekenning en uitreiking van het gevechtsinsigne.

Er wordt door een grote groep ISAF-veteranen ook waardering uitgesproken voor alles wat er al gedaan is en wordt aan erkenning en waardering voor veteranen.

De Nederlandse Veteranendag wordt goed gewaardeerd door de ISAF-veteranen. Verder wordt erkenning en waardering positiever ervaren als gevraagd wordt naar de ervaringen vanuit de directe omgeving dan wanneer gevraagd wordt naar erkenning en waardering door de samenleving, media en de overheid.

Tot slot

De meeste ISAF-veteranen die de vragenlijst invulden, reageerden positief op de uitnodiging voor het onderzoek. Ook in de open antwoorden is vaak aangegeven dat het gewaardeerd wordt dat ze door middel van een dergelijk grootschalig onderzoek aandacht krijgen van Defensie.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Managementsamenvatting	7
Inhoudsopgave	9
1. Inleiding	11
1.1. De missie ISAF	11
1.2. Eerder onderzoek onder ISAF-veteranen	12
1.3. Opdracht voor dit onderzoek	13
1.4. Doel van het onderzoek	13
1.5. Onderzoeksvragen	13
1.6. Methode van onderzoek	14
1.7. Onderzoeksgroep	15
1.8. Responsgroep	15
1.9. Niet deelnemen ISAF-onderzoek	17
1.10. Representativiteit van de onderzoeksgroep	17
1.11. Leeswijzer	18
2. Herinneringen aan ISAF	19
2.1. Positieve en negatieve beelden van ISAF	19
2.2. Impactvolle gebeurtenissen tijdens ISAF	21
2.3. De mate van impact van gebeurtenissen	22
2.4. Positieve gevolgen na ISAF-uitzending(en)	24
3. Welzijn van ISAF-veteranen	25
3.1. Huidig welzijn ISAF-veteranen	25
3.2. Invloed van ISAF-uitzending(en) op het huidige welzijn	26
3.3. Huidig functioneren ISAF-veteranen op verschillende levensdomeinen	29
3.3.1. Invloed van ISAF-uitzending(en) op verschillende levensdomeinen	29
3.4. Welzijn van postactieve ISAF-veteranen t.o.v. andere postactieve veteranen	31
3.5. Welzijn ISAF-veteranen naar functie binnen of buiten de poort	32
4. Tevredenheid nazorgtraject en aanvullende behoeften ISAF-veteranen	37
4.1. Nazorgtraject na ISAF	37
4.2. Tevredenheid nazorgtraject	38
4.3. ISAF-veteranen over het adaptatieprogramma	39
4.3.1. Positieve ervaringen groepsgewijze adaptatieprogramma	39
4.3.2. Negatieve ervaringen groepsgewijze adaptatieprogramma	40
4.4. ISAF-veteranen over de terugkeergesprekken met BMW	41
4.4.1. Positieve ervaringen terugkeergesprek BMW	41
4.4.2. Negatieve ervaringen terugkeergesprek BMW	41

4.5. Behoeften van ISAF-veteranen aan extra nazorg	42
4.5.1. Erkenning en waardering van ISAF-veteranen	43
4.5.2. Standaard nazorgtraject ISAF & contact thuisfront	45
4.5.3. Monitoring en informeren veteranen	46
4.5.4. Aanbod specialistische zorg	48
4.5.5. Onderling contact veteranen	49
5. Huidige zorgbehoefte en zorggebruik ISAF-veteranen	51
5.1. Stap tot professionele hulp	52
5.2. Ontvangen professionele ondersteuning	53
5.3. Redenen tot geen professionele ondersteuning	54
6. Erkenning en waardering ISAF-veteranen	57
6.1. Ervaren erkenning en waardering	57
6.1.1. Ervaring en belang waardering tijdens en direct na inzet ISAF	57
6.1.2. Huidige ervaring en belang waardering ISAF-veteranen	58
6.2. Suggesties omtrent erkenning en waardering ISAF-veteranen	59
6.3. Benoemde veteranenactiviteiten	60
7. Op welke groepen heeft ISAF de meeste invloed gehad?	61
7.1. Achtergrondkenmerken en huidig functioneren van de verschillende groepen	62
7.2. Defensiespecifieke kenmerken en missiekenmerken van de verschillende groepen	65
7.3. Herinneringen aan de ISAF-uitzending(en) voor de verschillende groepen	67
7.4. Effect vanuit meegemaakte gebeurtenissen tijdens ISAF op verschillende groepen	68
7.5. Zorggebruik van de verschillende groepen	69
8. Conclusies	71
Referenties	75
Bijlage A bij hoofdstuk 1 'Inleiding'	77
A.1 Uitnodigingsbrief ISAF-onderzoek	77
A.2 Flyer ISAF-onderzoek	79
Bijlage B bij hoofdstuk 2 'Herinneringen aan ISAF'	81
B.1 Extra figuren bij paragraaf 2.1	81
Bijlage C bij hoofdstuk 3 'Welzijn van ISAF-veteranen'	83
C.1 Extra figuur paragraaf 3.2.1	83

1. Inleiding

In de periode van 11 januari 2002 tot eind 2014 zijn er ruim 26.000 Nederlandse militairen op uitzending geweest naar Afghanistan voor de missie *International Security Assistance Force (ISAF)* onder commando van de NAVO. Het doel van deze missie was het ondersteunen van de Afghaanse autoriteiten bij het bevorderen van stabiliteit, openbare orde, veiligheid en gezag in Afghanistan [1]. De Nederlandse militairen waren actief op diverse locaties in Afghanistan, binnen verschillende functies en onder wisselende mentaal en fysiek belastende omstandigheden.

Dit rapport beschrijft de uitkomsten van een grootschalig onderzoek onder de ISAF-veteranen naar hun huidig welzijn, hun eventuele zorgbehoeften en hun mening over erkenning en waardering. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Minister van Defensie. In deze inleiding worden de opdracht voor het onderzoek, het onderzoeksdoel, de onderzoeksvragen, methode en een leeswijzer voor de volgende hoofdstukken gepresenteerd. Allereerst wordt beschreven wat de ISAF-missie inhield en op welke wijze Nederland hierbij betrokken was. Hiertoe is gebruik gemaakt van informatie vanuit het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

1.1. De missie ISAF

Op 11 september 2001, '9/11', voerde Al Qa'ida aanslagen uit in New York en Washington DC [2]. De Verenigde Staten (VS) deden daarop een beroep op artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties (het recht op zelfverdediging) en verklaarden het terrorisme de oorlog. Het eerste doelwit in de oorlog was het Taliban-bewind, dat Osama bin Laden en zijn organisatie onderdak bood. De VS oefenden grote druk uit op het Taliban-regime om de aanstichters van de terreuraanslagen uit te leveren. De weigerachtige houding van de regering in Kabul deed de VS besluiten om tezamen met het Verenigd Koninkrijk en Australië op 7 oktober in de aanval te gaan. Operation Enduring Freedom (OEF) was een feit.

In december 2001 werd besloten dat een door de Veiligheidsraad (VR) gemandateerde vredesmacht de Afghaanse autoriteiten zou gaan helpen bij het handhaven van de veiligheid in Kabul en omstreken. Op 20 december 2001 stemde de VR in met de oprichting van ISAF: een stationering van militaire eenheden in Afghanistan. ISAF kwam in 2003 officieel onder bevel van de NAVO en werd beëindigd in december 2014.

ISAF had oorspronkelijk als doel Kabul te bevrijden van de Taliban, Al Qa'ida en de Afghaanse krijgsheren en de overgangsregering van president Hamid Karzai te steunen. Het hoofddoel werd het trainen van het Afghaanse leger en het ondersteunen van het herstel van het overheidsgezag na de verdrijving van de Taliban, door het ondersteunen van de Afghaanse autoriteiten bij het bevorderen van stabiliteit, openbare orde, veiligheid en gezag in Afghanistan.

Aan de NAVO-operatie ISAF deden meer dan 50 landen mee en op het hoogtepunt waren er 130.000 militairen aanwezig in Afghanistan. ISAF kende in eerste instantie vier verschillende geografische fases. De eerste fase richtte zich op het noorden van Afghanistan. Deze fase liep door terwijl een tweede fase werd gestart, die zich vanaf 2005 richtte op het westen, de derde fase richtte zich vanaf 1 augustus 2006 op het zuiden. De vierde fase startte op 5 oktober 2006 (fase 1, 2 en 3 liepen gewoon door) en was gericht op het oosten van Afghanistan.

Nederlandse inzet ISAF

Nederland bood vanaf 2002 ondersteuning in de regio, door het ter beschikking stellen van enkele fregatten, mijnenjagers, een onderzeeboot, patrouille- en transportvliegtuigen, een tankvliegtuig en F-16's. Hoewel sporadisch, werden deze F-16's daadwerkelijk ingezet om gevechtsoperaties te ondersteunen. Verder ging Nederland in 2002 met ongeveer 300 militairen deelnemen aan de door de NAVO geleide vredesmacht ISAF om de wederopbouw van Afghanistan te steunen. Zij werden ingezet in Kabul en omstreken.

Vanaf eind 2004 werd in Nederland nagedacht over de inzet van Nederlandse militairen als onderdeel van ISAF in het zuiden van Afghanistan. Tot het zover was, zouden militairen worden

ingezet via Provinciale Reconstructie Teams (PRT's) in bijvoorbeeld Baghlan, als Election Support Force in Mazar en als onderdeel van een Apache-detachement. Voordat de eerste Nederlandse ISAF-militairen arriveerden in Uruzgan, was een Nederlands Special Force (SF) detachement als onderdeel van OEF actief in de provincie Kandahar.

Kortom, de Nederlandse militairen waren actief op diverse locaties in Afghanistan, binnen verschillende functies en onder wisselende en fysiek belastende omstandigheden. Ondanks de val van het Taliban-regime en het aantreden van een nieuwe Afghaanse regering bleef de veiligheidssituatie in Afghanistan penibel. De Taliban waren nog altijd actief. Zij plaatsten bembommen en pleegden zelfmoordaanslagen. Onderlinge conflicten tussen groepen op lokaal niveau laaiden op, nu de Taliban niet meer de absolute macht had, wat de veiligheidssituatie nog complexer maakte. Mede daardoor raakte ISAF bij het uitvoeren van wederopbouwactiviteiten, onder meer via PRT's, intensiever betrokken bij het gewapende conflict.

In maart 2004 hervatte Nederland de inzet in Afghanistan door met luchtmacht-eenheden aan ISAF deel te nemen. Vanaf eind 2004 ging Nederland ook weer grondtroepen leveren. In augustus 2006 kwam die ontwikkeling in een stroomversnelling toen Nederland in de provincie Uruzgan een internationale taskforce ging leiden. De missie in Uruzgan begon vrij rustig, maar de ISAF-militairen kregen vanaf 2007 steeds meer te maken met oorlogs- of gevechtssituaties. In deze jaren kwamen negentien Nederlandse militairen door gevechtshandelingen om het leven, waarmee het totale aantal in Afghanistan omgekomen Nederlandse militairen in 2010 tot 25 steeg.

Na het vertrek van de Nederlandse troepen uit Uruzgan in 2010 bleef de Nederlandse krijgsmacht in Afghanistan actief via een Politie Trainingsmissie in Kunduz (2011-2013), het al aanwezige detachement F-16's (tot in 2014) en de deelname aan internationale hoofdkwartieren.

Na de ISAF-missie bleven sommige militairen achter met een adviserende rol in de opvolger ervan, de Resolute Support Mission (RSM)¹. Deze missie ging op 1 januari 2015 van start en richt zich tot op heden op het trainen, adviseren en assisteren van de Afghan National Security Forces (ANSF). Doel van deze operatie is het verder opbouwen van het veiligheidsapparaat, het leger en de politie in Afghanistan, zodat die ook op langere termijn de veiligheid kunnen handhaven in het land. Dit is een voorwaarde voor het herstel van een rechtsstaat in Afghanistan. Nederland levert een bijdrage aan deze missie tot eind 2021.

1.2. Eerder onderzoek onder ISAF-veteranen

Sinds de start van ISAF is er onderzoek verricht naar het welzijn van ISAF-veteranen en het effect van de uitzending(en) op hun welzijn. Enkele onderzoeken:

- vragenlijstonderzoek 'Na missie of Inzet Militair' door Defensie: screening van veteranen en hun thuisfront zes-negen maanden na terugkeer van missie. Uit dit onderzoek bleek dat de grootste groep ISAF-veteranen geen gezondheidsproblematiek rapporteerde. Ook gaf een groot deel van de uitgezonden militairen aan persoonlijk gegroeid te zijn ten gevolge van de ISAF-uitzending(en). De twee meest genoemde positieve gevolgen waren "ik weet beter dan voorheen dat ik moeilijkheden aan kan" en "mijn eigen leven heeft voor mij meer waarde gekregen". Op basis van de resultaten van dit onderzoek, was er geen sprake van een sterk afwijkend beeld voor ISAF-veteranen [3, 4].
- het onderzoek 'Prospectie in Stress-gerelateerd Militair Onderzoek' (PRISMO). Dit is een longitudinaal onderzoek met als doel het ontstaan en beloop van uitzendingsgerelateerde klachten te onderzoeken. In 2018 is een publiekssamenvatting uitgegeven, waarin de belangrijkste uitkomsten zijn opgenomen [5].
- periodiek onderzoek 'Veteraan, hoe gaat het met u?'. Onderzoek uitgevoerd door het Vi. Dit onderzoek wordt periodiek uitgevoerd onder een steekproef van alle postactieve veteranen en brengt het welzijn van postactieve veteranen in beeld, waaronder postactieve ISAF-veteranen [6].

¹ De NAVO hanteert de term *Resolute Support Mission (RSM)*.

1.3. Opdracht voor dit onderzoek

De eerdere onderzoeken geven een beeld van de impact van de missie. Het PRISMO-onderzoek heeft zicht op een deel van de groep (n =1000), dat geldt ook voor het onderzoek van het Vi (n =500, steekproef van de postactieve ISAF-veteranen). Het Nazorgonderzoek zegt alleen iets over het welzijn kort na de missie. Er mist derhalve nog een compleet beeld van het welzijn van de totale groep ISAF-veteranen. Tijdens het notaoverleg 2016 is aan de Tweede Kamer toegezegd dat apart wordt stilgestaan bij het welzijn en de zorgbehoefte van alle ISAF-veteranen. In 2018 heeft de Minister van Defensie toegezegd na de zomer van dat jaar te starten met een onderzoek onder de ruim 26.000 ISAF-veteranen [7]. De HDP heeft opdracht gekregen deze opdracht uit te zetten. De afdeling TOS heeft op verzoek van de HDP de uitvoering van het onderzoek op zich genomen. De HDP heeft hiertoe (tijdelijk) extra onderzoekscapaciteit voor TOS beschikbaar gesteld.

1.4. Doel van het onderzoek

De primaire doelstelling van het onderzoek was om middels een vragenlijst het huidige welzijn (anno 2018) van de ISAF-veteranen te meten en inzicht te verkrijgen in hun eventuele behoefte tot aanvullende zorg en ondersteuning. In opdracht van de HDP is het thema 'erkenning en waardering' toegevoegd aan de vragenlijst. De secundaire doelstelling van het onderzoek was om alle ISAF-veteranen (nogmaals) te informeren over de contactmogelijkheden voor veteranenzorg door Defensie of verbonden partijen.

1.5. Onderzoeksvragen

Het onderzoek is opgezet langs vijf onderzoeksvragen:

- 1) Hoe beoordelen de ISAF-veteranen hun huidige welzijn en hoe verhoudt dit zich tot andere groepen veteranen?
- 2) Wat is de invloed van de ISAF-missie(s) op het huidige welzijn en welke factoren van de missie zijn daarvoor het meest bepalend?
- 3) Zijn er specifieke groepen ISAF-veteranen te onderscheiden met verminderd welzijn door ervaringen tijdens ISAF?
- 4) Hoe tevreden zijn de ISAF-veteranen over de nazorg vanuit Defensie en welke aanvullende behoeften hebben zij?
- 5) In hoeverre voelen de ISAF-veteranen zich erkend en gewaardeerd voor hun inzet voor ISAF?

1.6. Methode van onderzoek

De opdracht bestond uit het uitvoeren van een vragenlijstonderzoek onder alle ISAF-veteranen. Voor het doen van een goed onderzoek kan worden volstaan met een representatieve steekproef, maar om meerdere redenen is gekozen om alle ISAF-veteranen aan te schrijven:

- om alle ISAF-veteranen de kans geven om hun mening te geven;
- om alle ISAF-veteranen informeren over de contactmogelijkheden bij Defensie en het Veteranenloket bij eventuele (toekomstige) problemen of klachten.

Voor het onderzoek is een plan van aanpak opgesteld dat is afgestemd met de HDP. Daarnaast is door TOS een Privacy Impact Assessment (PIA) opgesteld waarin Defensie beschrijft hoe wordt omgegaan met de gegevens en de privacy van de ISAF-veteranen [8].

TOS heeft, in nauwe samenwerking met de HDP en het Vi, de vragenlijst opgesteld voor dit onderzoek. Afstemming met het Vi is gedaan vanwege de grote raakvlakken met het onderzoek 'Veteraan, hoe gaat het met u?', dat inhoudelijk een vergelijkbaar onderzoek is. Beide onderzoeken zijn in dezelfde periode uitgevoerd. In een projectgroep van de HDP, Vi en TOS zijn werkafspraken gemaakt over de inhoud van beide vragenlijsten (om vergelijking mogelijk te maken), gebruik van enquêtevragen (om copyright-problemen te voorkomen) en data-uitwisseling (TOS heeft een deel van de ISAF-data kunnen delen met het Vi). De werkafspraken over de data-uitwisseling zijn door TOS vastgelegd in de PIA.

De vragenlijst bevat zowel gesloten als open vragen. Bij het ontwikkelen van de vragen is gebruik gemaakt van verschillende instrumenten:

- Veteraan, hoe gaat het met u? (onderzoek van het Vi);
- vragenlijst 'Na missie of Inzet Militair' (onderzoek van TOS);
- vragenlijst Moreel (onderzoek van TOS);
- proefschrift 'De gewetensvolle veteraan' van N. Rietveld [9];
- Kerngegevens Veteranen (onderzoek van het Vi) [10].

Eind 2018 is de brief met de uitnodiging voor de digitale vragenlijst ondertekend door de Minister van Defensie (zie bijlage A.1) en verzonden naar alle ISAF-veteranen van wie het adres bekend was. Bij de uitnodiging is een flyer meegezonden met uitleg over het onderzoek en informatie over de mogelijkheden tot (na)zorg die Defensie kan bieden aan veteranen (zie bijlage A.2). De brieven zijn in batches verstuurd. Dit is gedaan omdat niet zeker was of de servers van Defensie waarop de tooling voor enquêtes staat, in staat zou zijn om 26.000 responses op een lange vragenlijst tegelijk aan te kunnen. Na enkele weken is eveneens in batches, een herinneringsbrief verzonden. Voor de actief dienende veteranen is tevens een interne herinneringsmail verzonden.

De vragenlijst is afgenomen via internet, via de enquêtedienst van Defensie. De datavergaring heeft plaatsgevonden tussen oktober en december 2018. De respondenten hadden toegang tot de vragenlijst door het invoeren van een internetlink en hun persoonlijke toegangscode, beide vermeld in de correspondentie.

Via een speciaal ingericht emailadres konden de genodigden vragen stellen aan de onderzoekers van TOS. Van deze mogelijkheid is veel gebruik gemaakt. Technische vragen zijn door TOS beantwoord, andere vragen werden doorgezet naar de HDP als opdrachtgever of het Veteranenloket als aanspreekpunt voor postactieve veteranen en als toegang voor uitzendgerelateerde zorgverlening. TOS heeft ruim 600 antwoordmails verzonden aan vragenstellers.

Nadat de periode van dataverzameling ten einde was, heeft TOS de verzamelde data geschoond, bewerkt en geanalyseerd. Daarbij zijn de eisen gehanteerd zoals vastgelegd in de PIA.

ISAF-veteranen die meerdere keren uitgezonden zijn geweest voor ISAF, konden in het onderzoek zelf aangeven over welke ISAF-uitzending(en) (maximaal 2) ze de vragen wilden beantwoorden.

Waar beschikbaar en relevant, zijn vergelijkingen gemaakt met de uitkomsten uit het onderzoek 'Veteraan, hoe gaat het met u?' van het Vi dat is uitgekomen in mei 2019. De weergegeven verschillen met dit onderzoek zijn beschrijvend en niet statistisch getoetst. In het onderzoek van het Vi zijn de verschillen wel getoetst; het Vi had beschikking over data uit beide bronnen. Opgemerkt dient te worden dat het Vi-onderzoek alleen ziet op postactieve veteranen en zij

gebruik maken van een andere soort welzijnsindicator, dan binnen het ISAF-onderzoek. Tevens heeft het Vi een beperkter databestand met ISAF-veteranen gebruikt dan in dit onderzoek. TOS heeft het Vi conform afspraken een steekproef (n =500) van de postactieve ISAF-veteranen uit het eigen bestand geleverd voor analyses. Respondenten konden in de vragenlijst aangeven of zij bezwaar maken tot uitwisseling van datagegevens met het Vi en/of het gebruik van hun resultaten voor (eventueel) toekomstig onderzoek.

Voor het analyseren van de grote hoeveelheid open vragen is ondersteuning ingehuurd via Analytics@Work. Hiervoor zijn afspraken vastgelegd in een verwerkersovereenkomst. Hierin is onder meer vastgelegd dat de data de Kromhoutkazerne (werklocatie TOS) niet verlaten, er gewerkt werd op een laptop zonder internettoegang en dat de data vernietigd worden na afronding. De resultaten van Analytics@Work zijn verwerkt in deze rapportage.

1.7. Onderzoeksgroep

TOS heeft de respondenten geselecteerd uit Peoplesoft (medewerkersbestand Defensie) en het Veteranen Registratie Systeem (personenbestand van postactieve veteranen).

Voor de selectie van respondenten is als uitgangspunt gehanteerd dat het gaat om *alle (post-)actieve Nederlandse ISAF-veteranen, die tussen 2001 en 2014 een of meerdere keren minstens dertig aaneengesloten dagen op uitzending zijn geweest voor de NAVO-missie ISAF.*

Daarmee zijn de volgende groepen uitgesloten van het onderzoek:

- ISAF-Militairen die minder dan dertig aaneengesloten dagen in het missiegebied zijn geweest;
- veteranen die niet zijn uitgezonden voor ISAF, maar wel voor andere missies in Afghanistan, zoals: Operation Enduring Freedom (OEF), United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA), European Union Police (EUPOL) missie en Resolute Support Mission (RSM);
- ISAF-veteranen waarvan de huidige adresgegevens niet (meer) bekend zijn in het registratiesysteem van Defensie. Bijvoorbeeld indien de veteraan is geëmigreerd of indien de veteraan niet meer beschikt over een permanent woonadres.

1.8. Responsgroep

Voor het ISAF-onderzoek zijn 25.348 uitnodigingen verstuurd. Hierop zijn 9.259 reacties ontvangen. De bruto respons komt hiermee op 36,5%. Van de 9.259 reacties hebben 553 respondenten aangegeven niet te willen deelnemen aan het onderzoek en blijken 30 reacties niet bruikbaar. De bruikbare respons bestaat uit 34,2%. Dit zijn 8.290 volledig ingevulde vragenlijsten en 386 gedeeltelijk. Dit responspercentage is voldoende om antwoord te geven op eerdergenoemde onderzoeksvragen.

Tabel 1.1 Responsoverzicht ISAF-onderzoek.

		N (%)
Uitnodigingen verstuurd		25.348
Totale respons		9.259 (36,5%)
Volledig	Deelnemen	8.290
	Niet deelnemen	553
Onvolledig	Bruikbaar	386
	Niet bruikbaar	30
Totale bruikbare respons		8.676 (34,2%)

Tabel 1.2 Respons naar achtergrondvariabelen².

Geslacht	Man	8056 (93%)
	Vrouw	620 (7%)
Leeftijdscategorie	Leeftijd 20-30	616 (7%)
	Leeftijd 31-40	3286 (38%)
	Leeftijd 41-50	2005 (23%)
	Leeftijd 51-60	2100 (24%)
	Leeftijd 61+	669 (8%)
Categorie Veteraan	Actief dienend	5144 (59%)
	Postactief	3532 (41%)
Krijgsmachtdeel (tijdens ISAF)	CZSK	836 (10%)
	CLAS	5451 (63%)
	CLSK	1948 (22%)
	KMar	383 (4%)
	Gegevens onbekend	58 (1%)
Rangcategorie (tijdens ISAF)	Manschap	2589 (30%)
	Onderofficier	3506 (40%)
	Officier	2522 (29%)
	Gegevens onbekend	59 (1%)
Aantal keren ISAF-uitzending	1 uitzending	5766 (66%)
	2 uitzendingen	2053 (24%)
	3 uitzendingen	592 (7%)
	4 of meer uitzendingen	265 (3%)

² Gegevens onbekend betreft m.n. gegevens van bijzondere functionarissen ten tijde van de ISAF-missie.

1.9. Niet deelnemen ISAF-onderzoek

Niet alle uitgenodigde ISAF-veteranen hebben meegedaan aan het onderzoek. In totaal hebben 553 veteranen aangegeven niet te willen deelnemen, zie tabel 1.3.

Tabel 1.3 *Overzicht ISAF-veteranen die hebben aangegeven niet te willen deelnemen.*

Niet deelnemen ISAF-Onderzoek (N=553)		%
Ik ben geen ISAF-veteraan		2%
Ik wil niet deelnemen aan het ISAF-onderzoek		66%
Ik heb een andere reden om niet deel te nemen		15%
Geen reden ingevuld		17%

Een deel van deze groep heeft hiervoor een andere reden aangegeven, zoals: dat het goed met ze gaat, ze goed terugkijken op ISAF en daar niets aan toe te voegen hebben. Andere ISAF-veteranen geven aan dat ze niets meer met Defensie te maken willen hebben, ze zijn zeer teleurgesteld in Defensie, of men vindt de timing van dit onderzoek te laat (tien jaar na dato). Ook worden redenen aangegeven die te maken hebben met het onderzoek zelf: te lange vragenlijst, verkeerde missiegebied genoemd (voorgeprogrammeerd), geen goede ervaringen met de follow-up van onderzoek door Defensie.

1.10. Representativiteit van de onderzoeksgroep

De responsgroep is op een aantal kenmerken vergeleken met de gegevens over de totale populatie ISAF-veteranen. Gekeken is of de verhouding over verschillende kenmerken in de responsgroep gelijk is aan de verhouding in de populatie. Hierbij bleken de volgende kenmerken niet in verhouding te zijn: krijgsmachtdeel, rangcategorie, totaal aantal uitzendingen en de verhouding tussen actief dienende en postactieve veteranen. Deze verhouding is hersteld door een weegfactor toe te voegen voor het kenmerk rangcategorie en de verdeling tussen actief dienend of postactief, zie tabel 1.4.

Tabel 1.4 *Weegfactor binnen ISAF-onderzoek.*

Rang-categorie	Populatie (N = 25.383)			Respons (N = 8676)			Weegfactoren	
	Actief	Postactief	Totaal	Actief	Postactief	Totaal	Actief	Postactief
Manschap	4373	6726	11099	1071	1518	2589	1,395618	1,514474
Onderofficier	6214	2684	8898	2370	1136	3506	0,896189	0,807571
Officier	3753	1425	5178	1694	828	2522	0,757254	0,588249
Onbekend	28	180	208	9	50	59	1,205002	1,205002

Dit betekent bijvoorbeeld dat de antwoorden van de manschappen verhoudingsgewijs meer mee tellen dan de antwoorden van de officieren.

Verder worden de resultaten van de uitzending specifieke vragen gewogen, naar gelang de respondent over 1 of 2 ISAF-uitzendingen de vragen heeft beantwoord.

1.11. Leeswijzer

Dit onderzoeksrapport presenteert de resultaten van het ISAF-onderzoek. Bij het lezen van grafieken en tabellen dienen de volgende aandachtspunten te worden vermeld:

- door afrondingen van getallen, kunnen totalen in tabellen of figuren optellen tot 101% of 99%, in plaats van 100%.
- bij iedere tabel wordt aangegeven hoeveel respondenten de vraag hebben beantwoord (N). Door routeringen in de vragenlijst en het gebruik van onvolledig ingevulde vragenlijsten, kan de 'N' per tabel verschillen.
- indien er in een figuur of tabel onderscheid wordt gemaakt tussen groepen veteranen (zoals actief dienende en postactieve) wordt de omvang per groep aangeduid met een 'N'. Per groep wordt aangegeven hoeveel respondenten tot die groep behoren. Het kan zijn dat niet alle respondenten van die groep alle vragen uit de tabel hebben beantwoord. Omwille van de leesbaarheid zijn de *missing values* buiten beschouwing gelaten, tenzij anders aangegeven.
- de citaten zijn letterlijk overgenomen, m.u.v. genoemde namen of genoemde functionarissen.
- bij de uitzending specifieke vragen konden de respondenten aangeven over welke ISAF-uitzending(en) (maximaal 2) zij de vragen wilden beantwoorden.

De volgende hoofdstukken zijn ingedeeld aan de hand van de onderzoeksvragen.

Hoofdstuk 2 Herinneringen aan ISAF: in dit hoofdstuk wordt beschreven welke impactvolle gebeurtenissen de ISAF-veteranen zich herinneren, en welke emoties ze zich kunnen herinneren uit de missie. Dit geeft een beeld van de 'mentale zwaarte' van de missie.

Hoofdstuk 3 beschrijft het welzijn van de ISAF-veteranen en de invloed van ISAF op het welzijn. In dit hoofdstuk worden ook vergelijkingen beschreven met andere groepen veteranen.

Hoofdstuk 4 beschrijft hoe de ISAF-veteranen de nazorg indertijd hebben ervaren. In dit hoofdstuk is veel ruimte voor antwoorden op open vragen. Met name het adaptatieprogramma en het terugkeergesprek komen aan bod.

Hoofdstuk 5 beschrijft het huidige zorggebruik in relatie tot ISAF.

Hoofdstuk 6 gaat in op erkenning en waardering.

Hoofdstuk 7 beschrijft zes groepen: ingedeeld naar welzijn (hoog/laag) en invloed daarop van ISAF (veel/gering/geen). De focus ligt in dit hoofdstuk op de twee groepen die laag welzijn ervaren en gemiddeld dan wel veel invloed van ISAF ervaren.

Hoofdstuk 8 beschrijft tot slot de belangrijkste conclusies en zet de antwoorden op de onderzoeksvragen op een rij.

2. Herinneringen aan ISAF

In dit hoofdstuk komen herinneringen aan ISAF op twee manieren aan de orde: de herinneringen aan de ervaringen en emoties tijdens ISAF en de herinneringen aan impactvolle gebeurtenissen. De emoties worden uitgevraagd in positieve en negatieve beelden. Van een groot aantal termen is gevraagd in welke mate deze van toepassing waren.

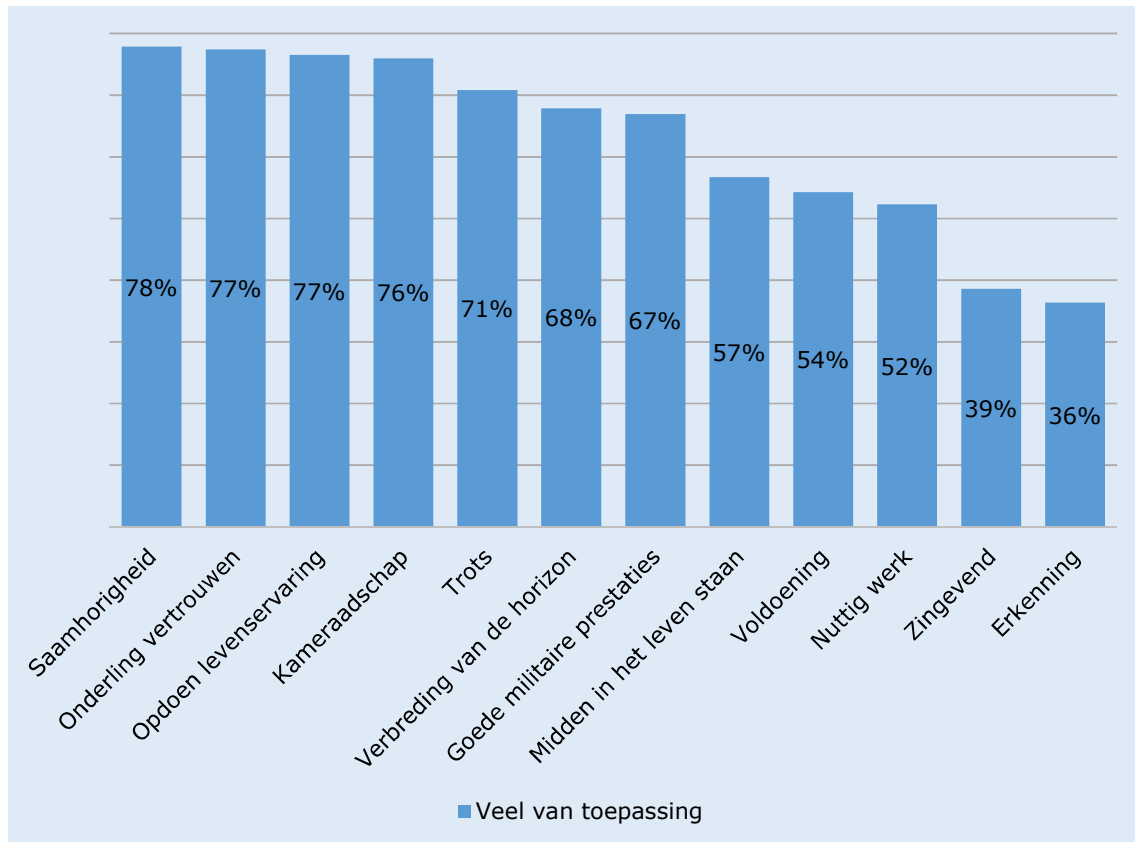
Bij de impactvolle gebeurtenissen is eveneens een uitgebreide lijst van mogelijke gebeurtenissen voorgelegd in de vragenlijst. Indien de respondent aangeeft dat hij een gebeurtenis heeft meegemaakt, wordt vervolgens gevraagd of dit impact had op het welzijn ten tijde van de missie en of het impact heeft op het huidige welzijn.

2.1. Positieve en negatieve beelden van ISAF

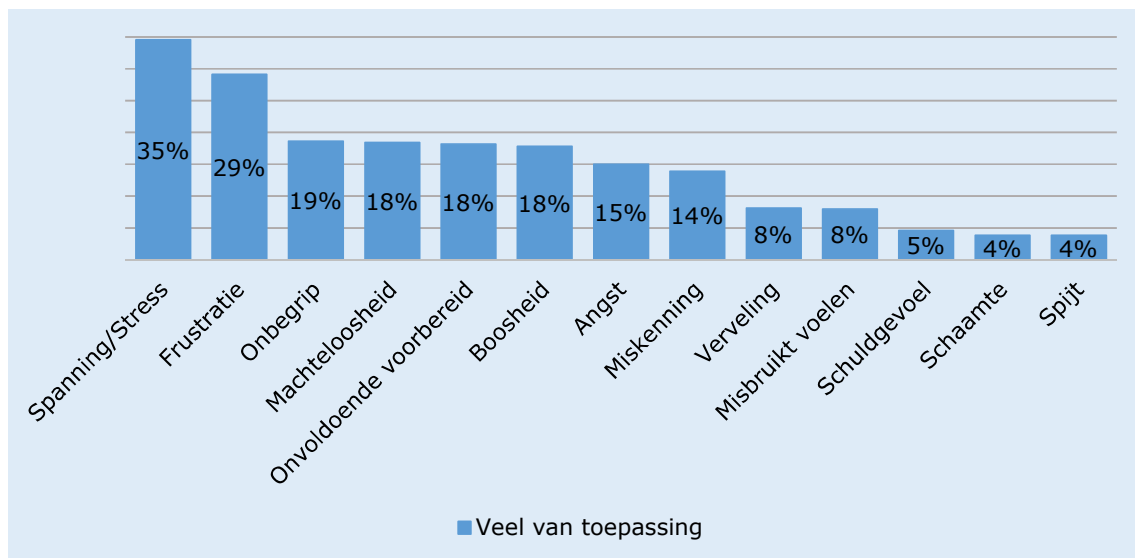
Aan de respondenten is gevraagd terug te denken aan hun ISAF-uitzending(en) en aan te geven in welke mate diverse positieve en negatieve termen van toepassing zijn (geweest) op hun ISAF-uitzending(en). Er zijn 25 termen voorgelegd aan de respondenten, waar per term maximaal 10 punten konden worden gegeven (van niet van toepassing tot zeer van toepassing op de uitzending(en)). In de analyses zijn de antwoorden gegroepeerd naar 'niet of gering van toepassing' (score 0 t/m 2), enigszins van toepassing (3 t/m 6) en veel van toepassing (7 t/m 10). Van de 25 termen waren er twaalf positief (bv. voldoening, nuttig werk, saamhorigheid) en dertien negatief (bv. spanning, schuldgevoel en boosheid).

In de volgende figuren (figuur 2.1a en figuur 2.1b) wordt weergegeven in welke mate de positieve en negatieve ervaringen veel van toepassing zijn (geweest). Hierin is zichtbaar dat ISAF-veteranen voornamelijk positieve herinneringen hebben aan de ISAF-uitzending, waarvan saamhorigheidsgevoel, onderling vertrouwen en opdoen levenservaring het meest genoemd zijn. De meest genoemde negatieve ervaringen betreffen spanning/stress, frustratie en onbegrip.

Welzijn en zorgbehoefte van de ISAF-veteraan



Figuur 2.1a Herinnering aan positieve ervaringen tijdens ISAF.



Figuur 2.1b Herinnering aan negatieve ervaringen tijdens ISAF.

In bijlage B worden van beide figuren ook de andere antwoordcategorieën getoond. Hierin is ook zichtbaar in welke mate de ervaringen 'enigszins' of 'niet of gering' van toepassing zijn geweest voor de ISAF-veteranen.

2.2. Impactvolle gebeurtenissen tijdens ISAF

In de vragenlijst is ook gevraagd met welke gebeurtenissen ISAF-veteranen geconfronteerd zijn tijdens de ISAF-uitzending(en). Op basis van eerdere onderzoeken is een lijst samengesteld van 22 verschillende gebeurtenissen. Gemiddeld waren daarvan zes elementen per veteraan van toepassing.

Figuur 2.2 toont per gebeurtenis het percentage van de ISAF-veteranen dat aangeeft de gebeurtenis te hebben meegemaakt. Gevaar of dreiging (67%), blootstelling aan raketaanval(len) (61%) en getuige zijn van menselijk leed (54%) vormen de top drie aan meegemaakte impactvolle gebeurtenissen tijdens de ISAF-uitzending(en).



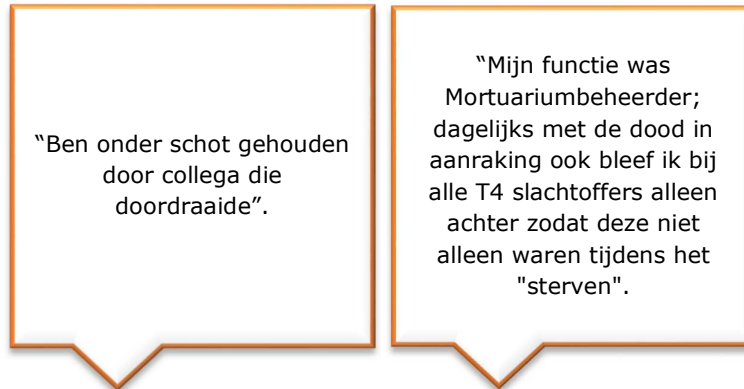
Figuur 2.2 Impactvolle gebeurtenissen – percentage aangegeven meegemaakt tijdens ISAF.

Naast de 22 genoemde gebeurtenissen, konden de respondenten nog een toelichting geven en/of aanvullende elementen benoemen. In totaal hebben 572 (6,4%) respondenten hier gebruik van gemaakt. Onderstaand volgt een opsomming van antwoorden die vaker gegeven zijn (de percentages geven aan hoeveel procent van deze groep dat antwoord gegeven heeft):

- overlijden medemilitair, zowel collega's nationaal als internationaal en/of aanwezigheid Ramp Ceremony(RC)³ (15%);
- toelichting en/of aanvulling over belastende werkomstandigheden (10%);
- verminderde samenwerking met (inter)nationale collega's en/of lokale bevolking (8%);
- toelichting en/of aanvulling over belastende omstandigheden bij het thuisfront (7%);
- conflict en/of spanning met de leiding (6%).

³ Ramp Ceremony: herdenkingsdienst voor een gevallen militair, gehouden op de luchthaven voorafgaand aan vertrek van het missiegebied en/of bij aankomst op de thuisbasis.

Hieronder zijn enkele citaten opgenomen die aangeven hoe divers en persoonlijk de belastende elementen van de ISAF-missie konden zijn.



Naast gebeurtenissen die de veteranen meemaakten tijdens ISAF, geven de ISAF-veteranen ook aan dat impactvolle gebeurtenissen thuis invloed hebben gehad. Het missen van gebeurtenissen, of problemen bij het thuisfront, konden een belasting vormen voor de militair op missie.

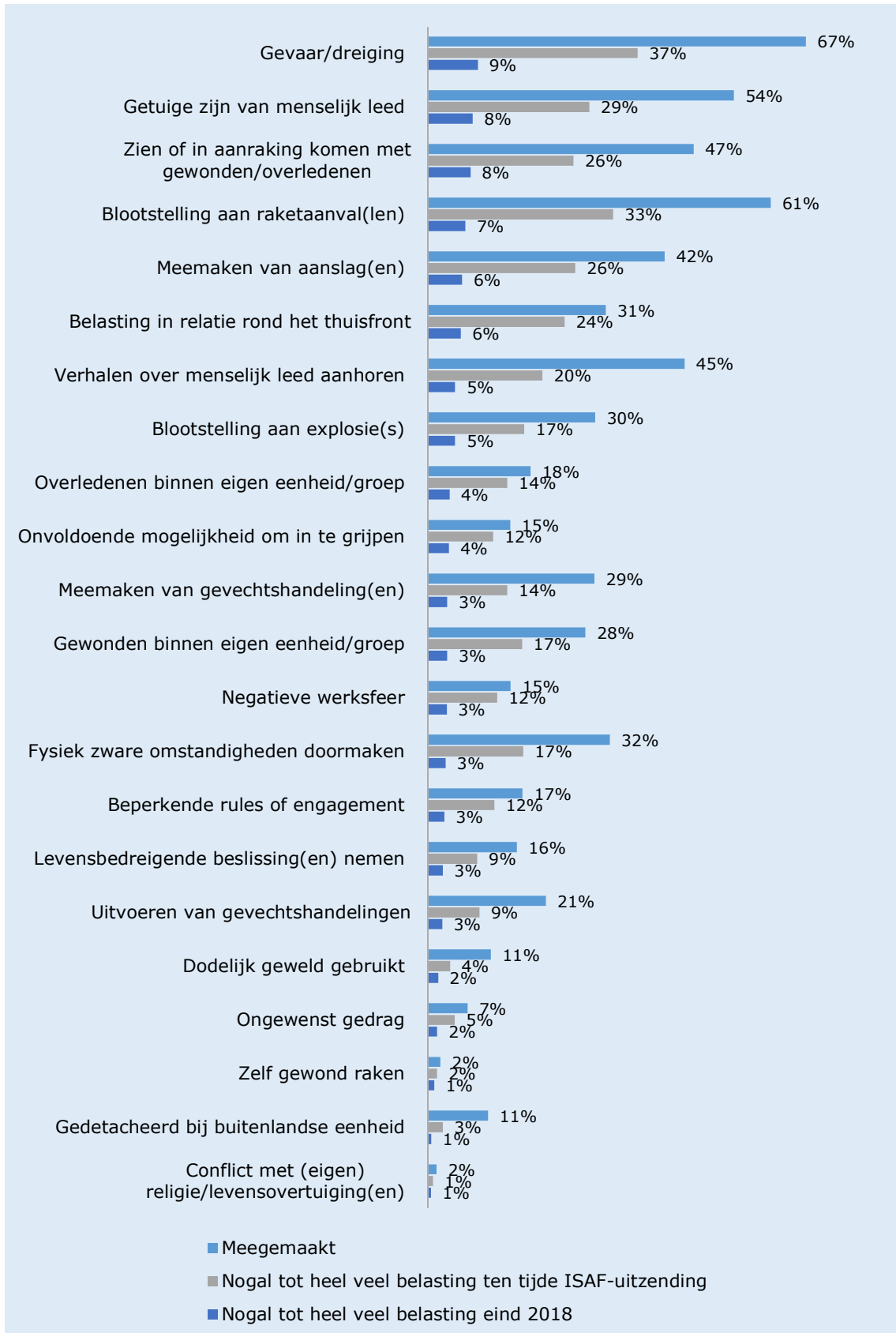


2.3. De mate van impact van gebeurtenissen

Naast het voorkomen van de gebeurtenis is ook gevraagd naar de mate van ervaren belasting van de gebeurtenis ten tijde van de ISAF-uitzending en ten tijde van het invullen van de vragenlijst (eind 2018). Het verloop hiervan is zichtbaar in figuur 2.3. Zo geeft 67% van de ISAF-veteranen aan gevaar/dreiging te hebben meegemaakt gedurende hun ISAF-uitzending. In totaal heeft 37% van de ISAF-veteranen dit in sterke mate als belastend ervaren ten tijde van hun uitzending. Negen procent van de ISAF-veteranen geeft aan het element gevaar/dreiging momenteel (eind 2018) nog steeds in sterke mate als belastend te ervaren.

In figuur 2.3 is zichtbaar dat de mate van belasting voor een grote groep ISAF-veteranen afneemt, na de uitzendperiode. Daarentegen blijven sommige gebeurtenissen tot op heden nog impactvol voor de ISAF-veteraan. De gebeurtenissen staan op volgorde van mate van belasting eind 2018. Dit betekent dat de volgende gebeurtenissen momenteel nog het meeste in sterke mate van invloed kunnen zijn op ISAF-veteranen:

- gevaar of dreiging hebben meegemaakt;
- getuige zijn geweest van menselijk leed;
- in aanraking zijn geweest of gezien hebben van overledenen en/of gewonden;
- blootstelling aan raketaanvallen;
- het meemaken van een (of meerdere) aanslag(en).

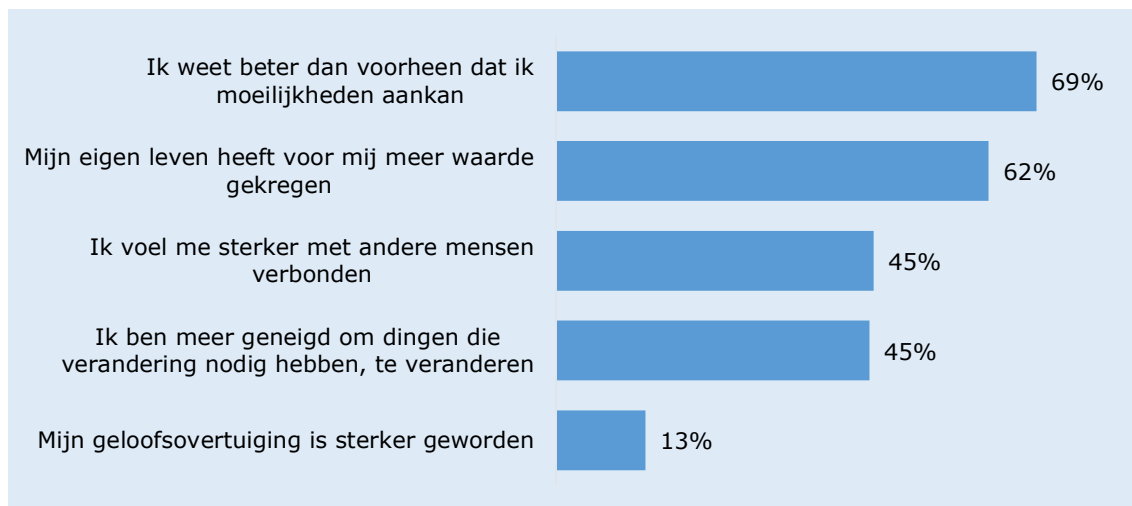


Figuur 2.3 Mate van impact van gebeurtenissen.

2.4. Positieve gevolgen na ISAF-uitzending(en)

Aan de respondenten is gevraagd in welke mate zij persoonlijke groei hebben ervaren na hun ISAF-uitzending(en). Figuur 2.4 toont vijf stellingen over persoonlijke groei na uitzending en in welke mate de ISAF-veteranen aangegeven dit te hebben ervaren.

Dit betekent bijvoorbeeld dat 69% van de respondenten aangeeft, door ISAF, nu beter dan voorheen te weten dat zij moeilijkheden aan kunnen.



Figuur 2.4 Persoonlijke groei na ISAF-uitzending(en).

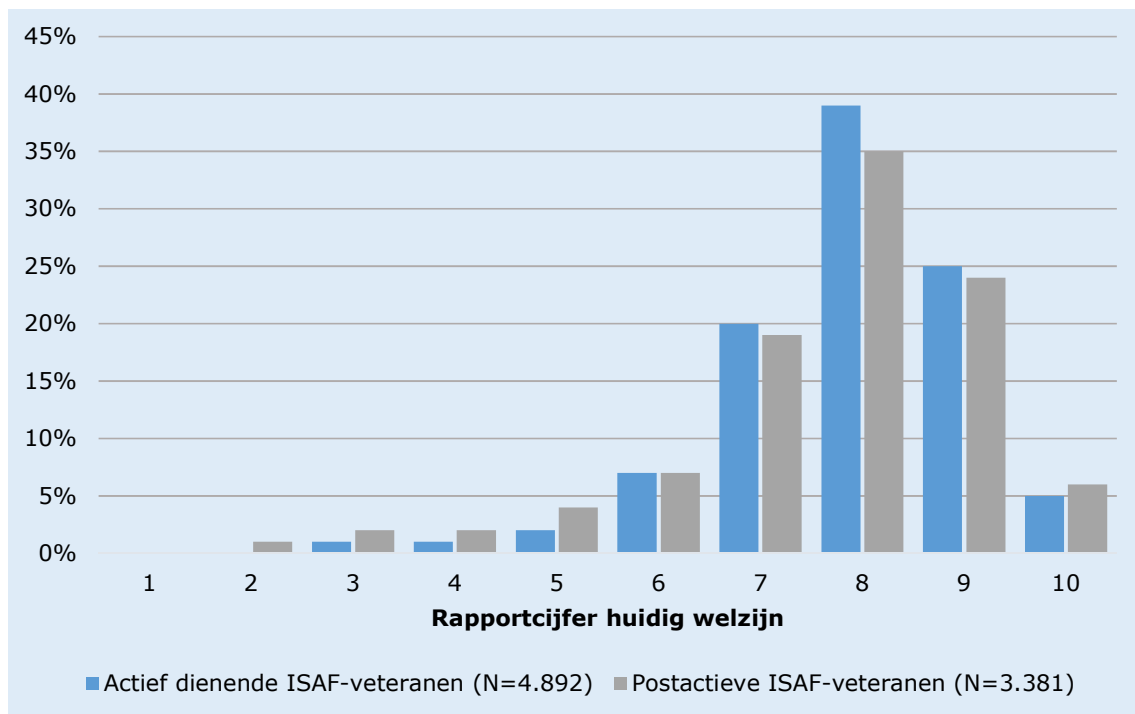
3. Welzijn van ISAF-veteranen

Dit hoofdstuk beschrijft de beoordeling van de ISAF-veteranen over hun huidig welzijn en hun functioneren. Naast een algemeen cijfer voor welzijn is gevraagd om aan te geven hoe tevreden zij zijn over hun functioneren over verschillende levensgebieden, zoals psychisch, lichamelijk, sociale contacten, financiële situatie en woonsituatie. Tevens is gevraagd of de veteranen ervaren dat de ISAF-uitzending(en) van invloed is op het welzijn. Een groot deel van de gestelde vragen komt overeen met de vragen zoals deze gesteld zijn het onderzoek 'Veteraan, hoe gaat het met u?'. Waar mogelijk zijn in dit hoofdstuk vergelijkingen gemaakt met het welzijn van andere postactieve veteranen uit dit onderzoek.

Enkele cijfers uit dit hoofdstuk zijn reeds gerapporteerd in de Veteranennota 2019, vooruitlopend op dit totaalrapport.

3.1. Huidig welzijn ISAF-veteranen

Het huidig welzijn van de ISAF-veteranen wordt uitgedrukt in een rapportcijfer dat de veteraan geeft aan het huidige leven. Gemiddeld beoordelen de ISAF-veteranen hun welzijn met een 7,8, waarbij 13% een rapportcijfer zes⁴ of lager geeft en 67% een acht of hoger. Figuur 3.1 toont de verdeling van rapportcijfers van actief dienende ISAF-veteranen en postactieve ISAF-veteranen.



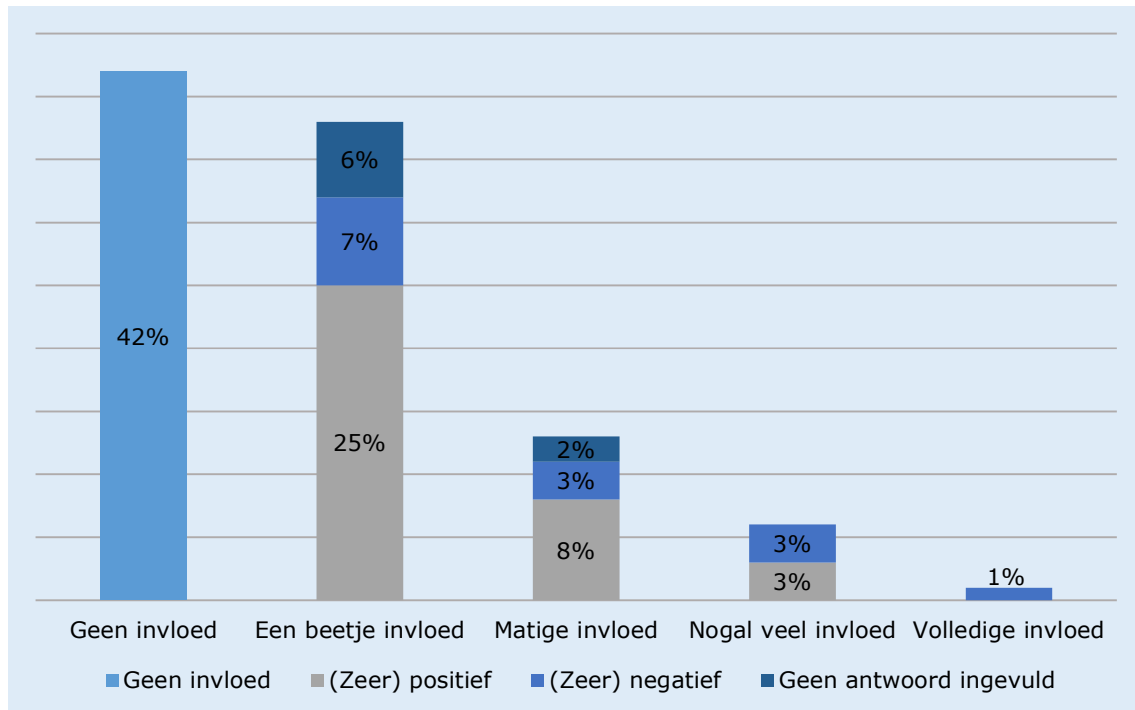
Figuur 3.1 Rapportcijfers huidig welzijn voor actieve- en postactieve ISAF-veteranen.

⁴ Gekozen is om voor het huidig welzijn een rapportcijfer zes of lager als 'onvoldoende' te beschouwen. Deze keuze is gemaakt in lijn met de onderzoeken 'Veteraan, hoe gaat het met u?' uit 2015 en 2019.

ISAF-veteranen die postactief zijn geven gemiddeld een 7,7 aan hun huidige welzijn en actief dienende ISAF-veteranen een 7,8. Verder rapporteren beide groepen veteranen, gemiddeld genomen, dat zij hun leven als zinvol ervaren (gemiddeld rapportcijfer: actief dienend 8,1; postactief 7,8) en zijn daar ook tevreden over.

3.2. Invloed van ISAF-uitzending(en) op het huidige welzijn

Van belang is om te weten of- en in welke mate ISAF invloed heeft op het huidige welzijn. Deze invloed kan zowel positief als negatief zijn. In de vragenlijst is dit rechtstreeks uitgevraagd. Zoals zichtbaar in figuur 3.2 geeft de helft van de ISAF-veteranen (58%) aan dat hun huidige welzijn (in lichtere tot sterkere mate) wordt beïnvloed door de ISAF-uitzending(en). Hiervan geeft 36% aan dat deze invloed (zeer) positief is en 14% geeft aan dat de invloed (zeer) negatief is. De overige 8% heeft geen antwoord op deze vraag ingevuld.



Figuur 3.2 Mate en soort invloed vanuit ISAF-uitzending(en) op huidige welzijn van ISAF-veteranen.

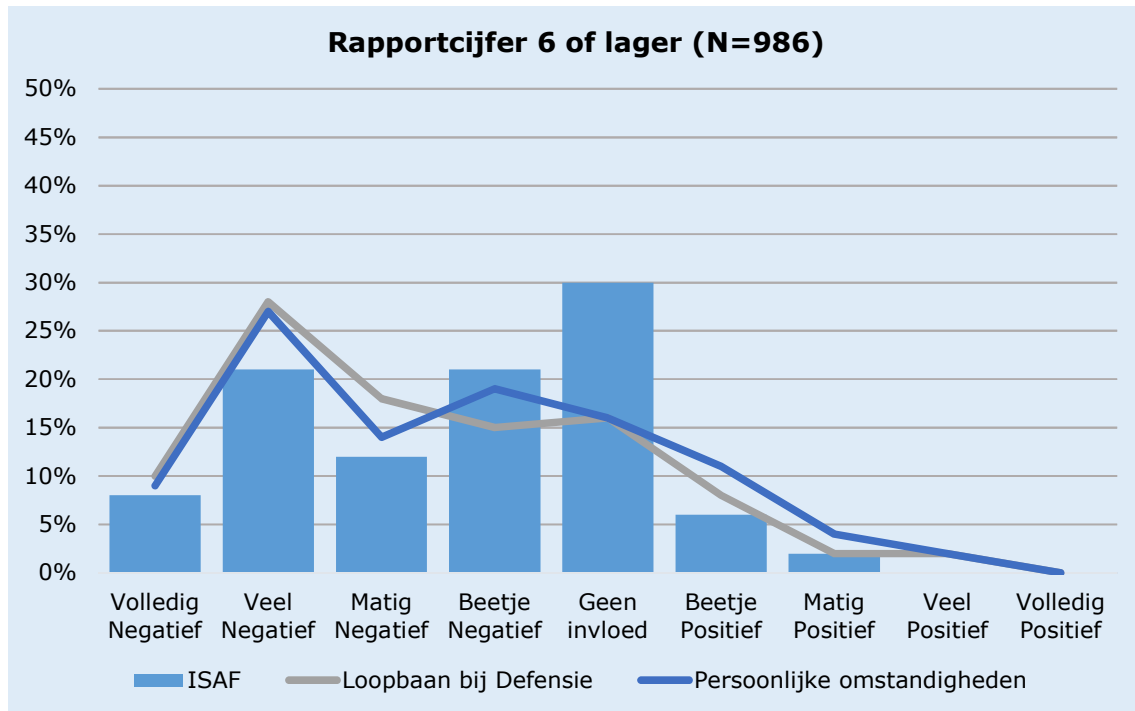
Om de invloed van ISAF in perspectief te kunnen plaatsen, is ook gevraagd om aan te geven welke invloed de loopbaan bij Defensie heeft op het huidige welzijn en welke invloed privé-omstandigheden hebben. Zoals tabel 3.1 weergeeft rapporteren de respondenten vaker invloed vanuit de loopbaan bij Defensie en privé-omstandigheden dan van de ISAF-uitzending(en). De mate waarin deze invloed positief of negatief wordt beschouwd is overeenkomstig.

Tabel 3.1 Gerapporteerde invloed van ISAF-uitzending(en), loopbaan bij Defensie en privé-omstandigheden op huidig welzijn.

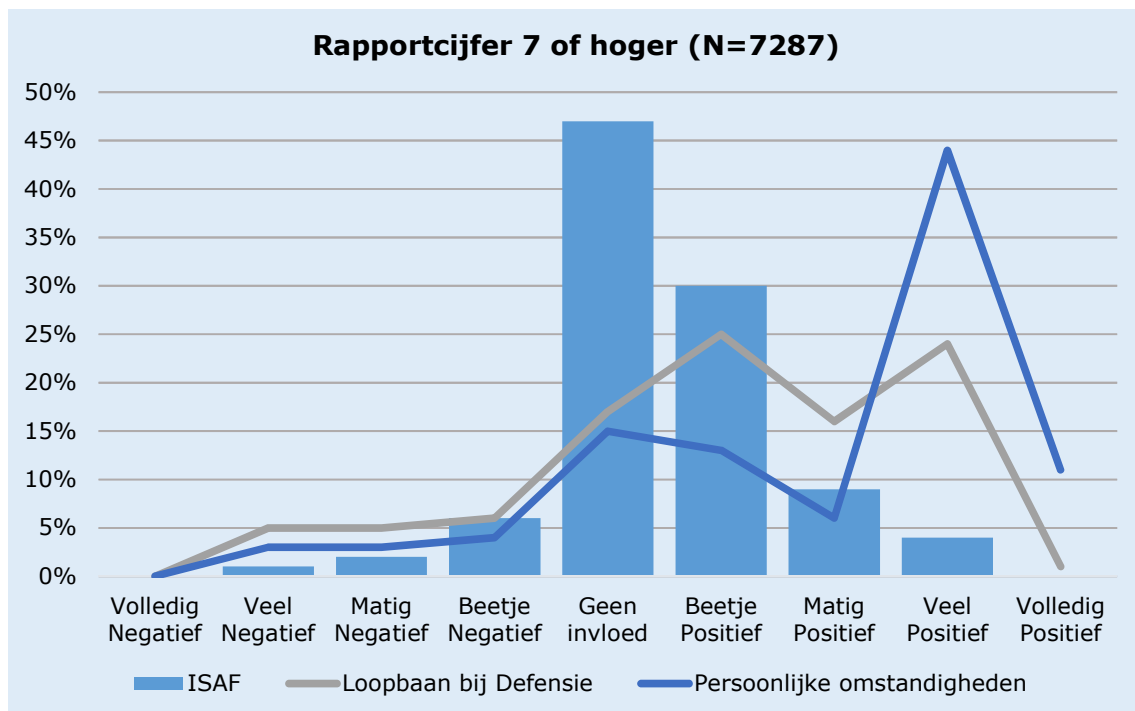
	ISAF (N=8229)	Loopbaan bij Defensie (N=8200)	Privé- omstandigheden (N=8164)
Sprake van invloed op huidig welzijn	58%	85%	86%
Indien sprake van invloed: verdeling soort invloed op welzijn			
Invloed – (zeer) positief	62%	63%	71%
Invloed – (zeer) negatief	25%	24%	18%
Invloed – niet ingevuld	13%	12%	11%

Noot: invloed op welzijn betekent invloed in lichtere tot sterkere mate.

Figuur 3.3a en 3.3b tonen het verloop van de positieve en negatieve invloed vanuit ISAF, de loopbaan bij Defensie en privé-omstandigheden voor twee groepen ISAF-veteranen. Namelijk de groep die rapportcijfer van 6 of lager geeft aan het huidig welzijn (figuur 3.3a) en de groep die een 7 of hoger geeft (figuur 3.3b). In de eerste figuur 3.3a is zichtbaar dat indien er sprake is van invloed, deze veelal negatief van aard is, zowel vanuit ISAF, de loopbaan als privé-omstandigheden. Bij de tweede figuur 3.3b is dit effect omgekeerd en is zichtbaar dat de loopbaan bij Defensie en de privé-omstandigheden vaker positief van invloed zijn, dan de ISAF-uitzending(en).



Figuur 3.3a Verdeling mate en soort invloed vanuit ISAF, loopbaan bij Defensie en persoonlijke omstandigheden, voor respondenten die een cijfer van zes of lager geven aan hun huidig welzijn.



Figuur 3.3b Verdeling mate en soort invloed vanuit ISAF, loopbaan bij Defensie en persoonlijke omstandigheden, voor respondenten die een cijfer van zeven of hoger geven aan hun huidig welzijn.

3.3. Huidig functioneren ISAF-veteranen op verschillende levensdomeinen

Naast een rapportcijfer voor het huidig welzijn, hebben ISAF-veteranen ook rapportcijfers gegeven aan hun huidig functioneren op negen levensdomeinen. Tabel 3.2 toont de gemiddelde rapportcijfers voor de actief dienende en postactieve ISAF-veteranen en de mate waarin een zes of lager wordt gerapporteerd.

Tabel 3.2 Verdeling rapportcijfers functioneren per levensdomein

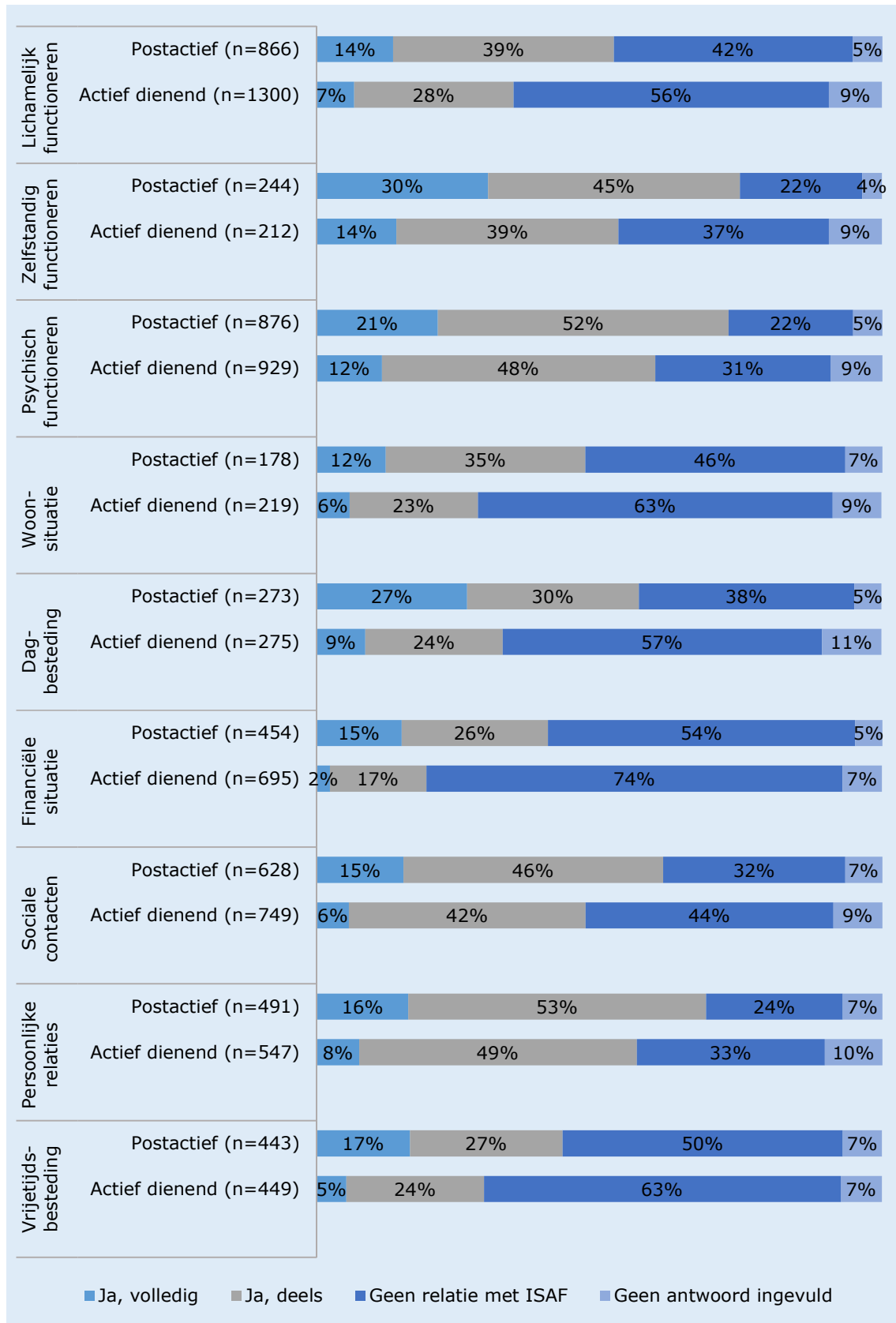
	Actief dienende ISAF-veteranen			Postactieve ISAF-veteranen		
	N	Gemiddelde rapportcijfer	% 6 of lager	N	Gemiddelde rapportcijfer	% 6 of lager
Lichamelijk functioneren	4.928	7,1	27%	3.392	7,1	27%
Psychisch functioneren*	4.894	7,7	20%	3.373	7,2	29%
Sociale contacten*	4.902	7,8	16%	3.378	7,6	21%
Financiële situatie	4.858	7,8	16%	3.371	7,8	15%
Persoonlijke relaties*	4.871	8,1	12%	3.367	7,9	16%
Vrijtijdsbesteding*	4.891	8,1	9%	3.384	7,9	15%
Dagbesteding	4.861	8,4	6%	3.377	8,3	9%
Woonsituatie*	4.921	8,7	5%	3.390	8,6	6%
Zelfstandig functioneren*	4.929	8,8	5%	3.388	8,6	9%

Noot: een asterisk (*) geeft aan op welk levensdomein het rapportcijfer van de actief dienende ISAF-veteranen significant verschilt van de postactieve ISAF-veteranen.

In tabel 3.2 is zichtbaar dat de respondenten gemiddeld goede tot zeer goede cijfers geven aan hun functioneren op de verschillende levensdomeinen. In de tabel is zichtbaar dat het rapportcijfer van de actief dienende veteranen significant hoger is dan van de postactieven voor de levensdomeinen: psychisch functioneren, sociale contacten, persoonlijke relaties, vrijetijdsbesteding, woonsituatie en zelfstandig functioneren.

3.3.1. Invloed van ISAF-uitzending(en) op verschillende levensdomeinen

Bij ieder rapportcijfer van zes of lager op een levensdomein is gevraagd in welke mate dat lage rapportcijfer gerelateerd is aan de ISAF-uitzending(en). Figuur 3.4 toont de mate waarin de ISAF-uitzending van invloed is op het rapportcijfers zes of lager voor de levensdomeinen. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen actief dienende ISAF-veteranen en postactieven. In deze figuren is zichtbaar dat indien er sprake is van invloed, dit vaker (slechts) deels gerelateerd is aan de ISAF-uitzending(en), in plaats van een volledige relatie. Dit betekent dat er veelal sprake is van meervoudige problematiek; er is méér aan de hand dan alleen de invloed van ISAF. In hoofdstuk 7 wordt hier nader op ingegaan. Verder is zichtbaar dat postactieve ISAF-veteranen vaker een relatie leggen tussen hun verlaagde welzijn en de uitzending(en) in tegenstelling tot actief dienende ISAF-veteranen.



Figuur 3.4 Invloed ISAF-uitzending(en) op rapportcijfer lager dan zes per levensdomein voor postactieve en actief dienende ISAF-veteranen.

In de vragenlijst is tevens uitgevraagd wat de invloed is van andere uitzendingen op de rapportcijfers 6 of lager op de verschillende levensdomeinen. Het zijn slechts kleine percentages respondenten die aangeven dat andere uitzendingen geheel het welzijn beïnvloeden. Tussen de 10% en 29% geeft aan dat het welzijn op de verschillende levensgebieden deels een relatie heeft met andere uitzendingen. De grafieken met alle uitkomsten van de invloed van andere uitzendingen (dan ISAF) zijn opgenomen in bijlage C.

3.4. Welzijn van postactieve ISAF-veteranen t.o.v. andere postactieve veteranen

Zoals in de inleiding al is aangegeven, liepen er eind 2018 twee onderzoeken naast elkaar en zijn deze goed op elkaar afgestemd. Het betrof het onderhavige ISAF-onderzoek door Defensie en het onderzoek 'Veteraan, hoe gaat het met u?' van het Vi. Om de veteranen niet dubbel te belasten met vragen, is ervoor gekozen dat Defensie een steekproef van de postactieve respondenten uit het ISAF-onderzoek zou leveren aan het Vi (uiteraard met inachtneming van de privacy-afspraken). Op deze manier kon het Vi een vergelijking maken tussen de postactieve ISAF-veteranen en de postactieve andere veteranen. Hieronder wordt een vergelijking van de resultaten weergegeven⁵.

De belangrijkste conclusie uit de vergelijking is dat het gemiddelde rapportcijfer voor huidig leven van de postactieve ISAF-veteranen overeenkomt met het gemiddelde rapportcijfer voor huidig leven van andere postactieve veteranen. Zoals uit tabel 3.3⁶ blijkt, geldt dit zowel voor de gemiddelde rapportcijfers, als voor de percentages zes en lager.

Tabel 3.3 *Vergelijking welzijn postactieve ISAF-veteranen versus overige veteranen (Vi, 2019).*

	Postactieve ISAF-veteranen (N= 3.381)	Postactieve overige veteranen (m.u.v. ISAF-veteranen) (N= 2.643)
Gemiddeld rapportcijfer huidig leven	7,7	7,8
% Onvoldoende (6 of lager)	16%	15%

In vergelijking tot andere postactieve veteranen (onderzoek Vi) zijn er kleine verschillen zichtbaar tussen de gemiddelde scores van de postactieve ISAF-veteranen op de levensdomeinen. Het grootste verschil is zichtbaar bij het levensdomein 'psychisch functioneren'.

⁵ Het Vi maakt in hun rapportage gebruik van een andere indicator voor welzijn, binnen deze rapportage wordt het gegeven rapportcijfer voor het huidig leven met elkaar vergeleken.

⁶ In het onderzoek van het Vi worden actief dienende veteranen niet meegenomen. Om die reden zijn zij buiten de vergelijking gehouden.

Tabel 3.4 *Vergelijking huidig functioneren levensdomeinen postactieve ISAF-veteranen versus overige veteranen.*

	Postactieve ISAF-veteranen			Postactieve overige veteranen (m.u.v. ISAF-veteranen)		
	N	Gemiddeld rapportcijfer	% 6 of lager	N	Gemiddeld rapportcijfer	% 6 of lager
Lichamelijk functioneren	3.392	7,1	27%	2.643	7,2	26%
Zelfstandig functioneren	3.388	8,6	9%	2.643	8,5	8%
Psychisch functioneren	3.373	7,2	29%	2.643	7,6	22%
Woonsituatie	3.390	8,6	7%	2.643	8,5	5%
Dagbesteding	3.377	8,3	9%	2.643	8,0	11%
Financiële situatie	3.371	7,8	15%	2.643	7,7	18%
Sociale contacten	3.378	7,6	21%	2.643	7,5	20%
Persoonlijke relaties	3.367	7,9	16%	2.643	8,1	12%
Vrijtijdsbesteding	3.384	7,9	15%	2.643	7,9	14%

3.5. Welzijn ISAF-veteranen naar functie binnen of buiten de poort

In het onderzoek is ook gekeken of een functie binnen en/of buiten de poort in verschillende mate van invloed is op het welzijn van de veteraan. Onderstaand wordt per rangcategorie (tijdens ISAF) een tabel getoond (tabel 3.5a t/m 3.5c). Verdeeld over hun functie binnen en/of buiten de poort wordt weergegeven:

- het gerapporteerde huidig welzijn en verdeling hiervan;
- de mate en soort invloed vanuit de ISAF-uitzending(en) op dit welzijn;
- het gemiddelde aantal belastende omstandigheden meegemaakt tijdens ISAF, waarvan de respondenten aangeven toen (tijdens ISAF) en nu (eind 2018) nogal tot veel last ervaren op hun huidig welzijn.

De tabellen laten (onder meer) het volgende zien:

- officieren geven gemiddeld een hoger rapportcijfer aan hun welzijn;
- manschappen geven gemiddeld een lager rapportcijfer aan hun welzijn;
- respondenten die volledig binnen de poort hun werk deden, geven gemiddeld vaker aan geen invloed vanuit ISAF op hun welzijn te ervaren, ongeacht rangcategorie;
- respondenten die volledig buiten de poort hun werk deden, geven gemiddeld vaker aan veel (positieve/negatieve) invloed vanuit ISAF op hun huidig welzijn te ervaren, ongeacht rangcategorie;
- ISAF-veteranen die met name buiten de poort hun werk deden, rapporteren gemiddeld meer impactvolle gebeurtenissen waarvan zij tijdens ISAF en/of nu (eind 2018) nogal tot veel last ervaren;
- manschappen geven gemiddeld vaker aan nogal tot veel last te ervaren van een of meerdere ervaren belastende omstandigheden tijdens ISAF op hun welzijn toen (ten tijde van de uitzending) als nu (eind 2018);
- het gemiddelde verschil tussen de mate van last toen en last nu (eind 2018) van ervaren belastende omstandigheden tijdens ISAF is overeenkomstig per rangcategorie.

Tabel 3.5a Invloed van werkzaam binnen of buiten de poort op het huidig welzijn voor manschappen (rangcategorie tijdens ISAF).

	Rapportcijfer huidig welzijn				Invloed van ISAF op huidig welzijn					Gemiddeld aantal impactvolle gebeurtenissen (0-22)	
	N	Gemiddelde	% 6 of lager	% 7 of hoger	Geen invloed	Middelmatige positieve invloed	Veel positieve invloed	Middelmatige negatieve invloed	Veel negatieve invloed	Tijdens ISAF: Nogal tot heel veel last	Nu (eind 2018): Nogal tot heel veel last
Volledig binnen de poort	379	7,5	18%	83%	48%	32%	11%	4%	5%	2,5	0,8
Meestal binnen de poort	525	7,5	18%	82%	36%	40%	13%	5%	7%	3,1	1,0
Evenveel binnen als buiten de poort	374	7,5	18%	82%	34%	37%	14%	4%	11%	3,6	1,4
Meestal buiten de poort	960	7,5	18%	82%	34%	43%	13%	4%	7%	5,2	1,6
Volledig buiten de poort	345	7,5	19%	81%	26%	38%	15%	9%	13%	5,6	2,1
Totaal	2.583	7,5	18%	82%	35%	39%	13%	5%	8%	4,2	1,4

Tabel 3.5b Invloed van werkzaam binnen of buiten de poort op het huidig welzijn voor onderofficieren (rangcategorie tijdens ISAF).

	Rapportcijfer huidig welzijn			Invloed van ISAF op huidig welzijn					Gemiddeld aantal belastende omstandigheden (0-22)		
	N	Gemiddelde	% 6 of lager	% 7 of hoger	Geen invloed	Middelmatige positieve invloed	Veel positieve invloed	Middelmatige negatieve invloed	Veel negatieve invloed	Tijdens ISAF: Nogal tot heel veel last	Nu (eind 2018): Nogal tot heel veel last
Volledig binnen de poort	1.117	7,9	9%	91%	64%	26%	8%	1%	1%	2,3	0,4
Meestal binnen de poort	1.157	7,8	10%	90%	56%	28%	12%	2%	3%	2,8	0,6
Evenveel binnen als buiten de poort	527	7,8	13%	87%	50%	30%	14%	3%	3%	3,6	0,9
Meestal buiten de poort	507	7,9	12%	88%	47%	34%	12%	3%	5%	4,9	0,9
Volledig buiten de poort	185	7,5	16%	84%	39%	31%	14%	4%	11%	5,6	1,6
Totaal	3493	7,9	11%	89%	55%	28%	11%	2%	3%	3,2	0,7

Tabel 3.5c Invloed van werkzaam binnen of buiten de poort op het huidig welzijn voor officieren (rangcategorie tijdens ISAF).

	Rapportcijfer huidig welzijn				Invloed van ISAF op huidig welzijn					Gemiddeld aantal belastende omstandigheden (0-22)	
	N	Gemiddelde	% 6 of lager	% 7 of hoger	Geen invloed	Middelmatige positieve invloed	Veel positieve invloed	Middelmatige negatieve invloed	Veel negatieve invloed	Tijdens ISAF: Nogal tot heel veel last	Nu (eind 2018): Nogal tot heel veel last
Volledig binnen de poort	554	8,2	7%	93%	58%	32%	5%	3%	1%	2,3	0,3
Meestal binnen de poort	1.189	8,1	8%	92%	49%	38%	10%	2%	1%	2,8	0,5
Evenveel binnen als buiten de poort	462	8,1	7%	93%	39%	47%	8%	4%	2%	4,1	0,6
Meestal buiten de poort	226	8,1	8%	92%	35%	45%	13%	4%	3%	5,1	0,8
Volledig buiten de poort	58	8,1	6%	94%	39%	38%	12%	10%	2%	6,1	0,9
Totaal	2.489	8,1	7%	93%	48%	39%	9%	3%	1%	3,2	0,5

4. Tevredenheid nazorgtraject en aanvullende behoeften ISAF-veteranen

Defensie biedt alle van uitzending teruggekeerde veteranen een nazorgtraject. Ook ten tijde van ISAF gebeurde dit. In de vragenlijst is gevraagd naar de ervaringen met de verschillende onderdelen van het nazorgtraject. Gevraagd is of de veteraan de betreffende zorg ontvangen heeft en in hoeverre de veteraan daar tevreden over was. Ook is gevraagd wat eventueel de reden was van het niet deelnemen aan een onderdeel van het nazorgtraject. Tot slot is in open vragen uitgevraagd wat er behouden zou moeten blijven aan de nazorg en wat er kan verbeteren.

De respondenten hebben ruim de moeite genomen om deze open vragen in te vullen. Om die reden vermelden we in dit hoofdstuk veel citaten. Dit doet recht aan de moeite die de ISAF-veteranen hebben genomen bij het invullen. Hierbij wordt opgemerkt dat er vaak meer negatieve dan positieve citaten beschikbaar waren. De tevreden respondenten volstaan vaak met een kort antwoord: "Prima", "heb geen opmerkingen". De ontevreden respondenten daarentegen zijn veel explicieter in de beschrijving waar het hun ongenoegen betreft.

4.1. Nazorgtraject na ISAF

Standaard krijgt iedere militair bij terugkeer na uitzending een nazorgtraject aangeboden. Dit gebeurde ook ten tijde van ISAF. Gedurende de jaren dat ISAF draaide en daarna, zijn er wel wijzigingen aangebracht aan onderdelen van dit traject.

Het nazorgtraject bestaat uit de volgende onderdelen:

- groepsgewijze adaptatie (voor ISAF gebeurde dit meestal op Kreta) aansluitend aan de uitzending en nog voor terugkeer naar huis;
- individuele adaptatie bij de Militaire Geestelijke Gezondheidszorg (MGGZ) (binnen zes weken na terugkeer) indien er geen groepsgewijze adaptatie plaatsvond;
- terugkeergesprek met de commandant, bij terugkeer op de werkvloer (na het ontschepingsverlof)⁷;
- terugkeergesprek bij Dienstencentrum Bedrijfsmaatschappelijk Werk (DC BMW) (binnen enkele maanden na terugkeer);
- vragenlijst Nazorg Militair, zes maanden na terugkeer⁸;
- aan thuisfront: vragenlijst Nazorg Thuisfront, zes maanden na terugkeer⁹.

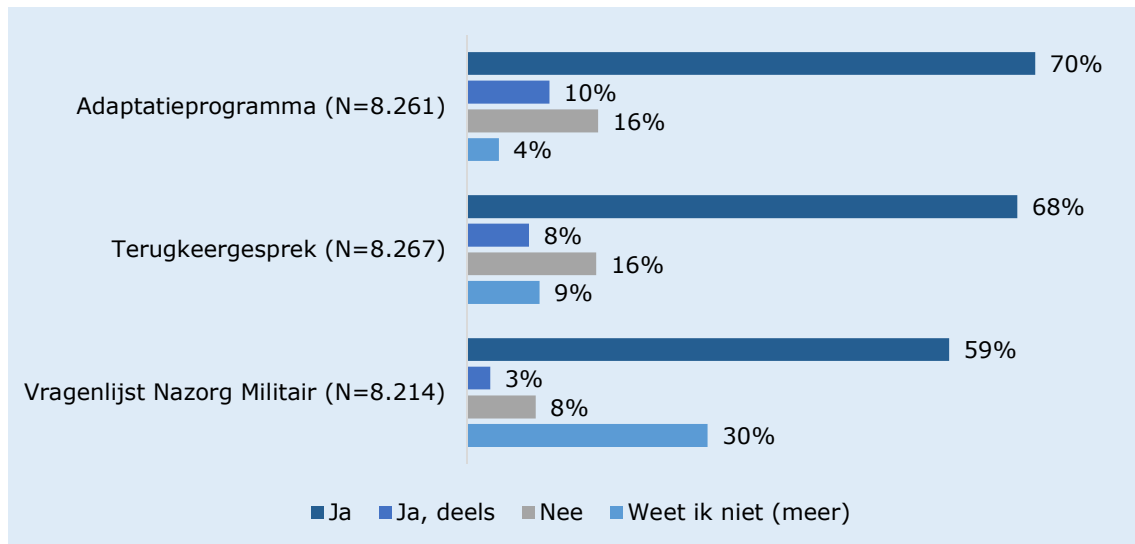
Allereerst is gevraagd welke van deze onderdelen de ISAF-veteraan ontvangen heeft. Hierbij is wel van belang om te bedenken dat de missie vaak lang geleden is, dus dat het ingewikkeld of lastig kan zijn om precies te herinneren welke onderdelen men heeft ontvangen, vooral als veteranen vaker op uitzending zijn geweest.

⁷ Terugkeergesprek met de commandant is niet verder uitgevraagd in de vragenlijst.

⁸ Gedurende de eerste jaren van ISAF werd deze vragenlijst 9-12 maanden na terugkeer verzonden.

⁹ Tegenwoordig krijgt het thuisfront de vragenlijst rechtstreeks van Defensie, ten tijde van ISAF verliep dit door tussenkomst van de militair. Gedurende de eerste jaren van ISAF werd deze vragenlijst 9-12 maanden na terugkeer verzonden.

De volgende figuur 4.1 laat de antwoorden zien.



Figuur 4.1. "Heeft u dit onderdeel van het nazorgtraject ontvangen?"¹⁰

Zoals bovenstaand figuur laat zien, heeft 16% aangegeven geen adaptatieprogramma te hebben ontvangen. Van deze 16% geeft:

- 18% aan wel (deels) een individueel adaptatiegesprek ter vervanging te hebben ontvangen;
- 70% aan geen individueel adaptatiegesprek ter vervanging te hebben ontvangen;
- 12% aan geen goede herinnering meer te hebben of zij een individueel adaptatiegesprek ter vervanging hebben ontvangen.

ISAF-veteranen die vóór 2006 hebben deelgenomen aan de missie, geven minder vaak aan dat ze een adaptatieprogramma of een terugkeergesprek hebben gehad.

4.2. Tevredenheid nazorgtraject

Aan de ISAF-veteranen is tevens gevraagd in welke mate zij tevreden zijn over het nazorgtraject en de ontvangen onderdelen van het nazorgtraject. Bijna de helft van de respondenten (48%) is tevreden over het nazorgtraject na ISAF, 33% is deels tevreden en 19% is niet tevreden.

Tabel 4.1 toont de gemiddelde rapportcijfers per ontvangen¹¹ onderdeel van het geboden nazorgtraject. Ook toont het de percentages van rapportcijfers van een zes of lager en een acht of hoger. Opvallend zijn de grote percentages onvoldoende. Vaak waren de respondenten óf tevreden óf niet tevreden.

¹⁰ De antwoord categorie 'niet van toepassing' is hierbij buiten beschouwing gelaten.

¹¹ De tevredenheid per onderdeel werd enkel uitgevraagd, indien de respondent aangaf het onderdeel te hebben gevolgd.

Tabel 4.1 Gemiddelde rapportcijfers en percentages voor de verschillende ontvangen onderdelen van het nazorgtraject, ISAF-uitzending(en) tussen 2002 – 2014.

Onderdeel nazorgtraject	N	Gemiddeld rapportcijfer	% Rapportcijfer 6 of lager	% Rapportcijfer 8 of hoger
Adaptatieprogramma	6.238	6.5	40%	37%
Individueel Adaptatiegesprek	219	5.9	48%	22%
Terugkeergesprek	5.814	6.1	47%	27%
Vragenlijst Nazorg Militair	4.600	6.5	40%	31%
Thuisfront Vragenlijst	3.480	6.8	34%	37%

In een open vraag konden de ISAF-veteranen een toelichting geven op hun mate van tevredenheid over het gehele nazorgtraject.

In de antwoorden op de open vragen wordt vaak gerefereerd aan het adaptatieprogramma en aan het terugkeergesprek bij BMW. Dit zijn wellicht de twee onderdelen die de ISAF-veteranen het meest zijn bijgebleven. In de volgende paragraaf worden de gegeven antwoorden over het adaptatieprogramma en het terugkeergesprek verder toegelicht.

4.3. ISAF-veteranen over het adaptatieprogramma

In de open vragen komt vaak het adaptatiegesprek aan de orde. De antwoorden hebben meestal betrekking op de groepsgewijze adaptatie op Kreta en veel minder over de individuele adaptatie. De meningen over de groepsgewijze adaptatie lopen sterk uiteen. Er zijn veteranen die niets dan lof hebben voor het programma en er zijn ook veteranen die het programma verguizen. Gemiddeld geeft de veteraan een 6,5; het percentage zes of lager is 40%. Er is over de jaren nauwelijks verschil in dit gemiddelde. Het percentage dat een zes of lager scoort is eveneens stabiel.

Gezien de grote verschillen in beleving van veteranen met het adaptatieprogramma, is het interessant om te bezien waar de verschillen in zitten. De analyse van de antwoorden op de toelichting bij de vraag, geven hier een beeld van.

4.3.1. Positieve ervaringen groepsgewijze adaptatieprogramma

ISAF-veteranen die zich positief over het adaptatieprogramma uitlaten, vinden dat het adaptatieprogramma behouden dient te worden. Zij geven aan dat het adaptatieprogramma de gelegenheid biedt om een bijzondere periode gezamenlijk af te sluiten, door te ontspannen en stoom af te kunnen blazen. Ook biedt het een goede overgang van het missiegebied naar thuis. Gedurende de gesprekken (tijdens het adaptatieprogramma) worden een bekwame gespreksleider en een veilige omgeving als belangrijke factoren gezien.

Hieronder staan enkele positief geladen citaten van ISAF-veteranen over het adaptatieprogramma:



4.3.2. Negatieve ervaringen groepsgewijze adaptatieprogramma

Zoals eerder benoemd is de toelichting met een negatieve lading meer concreet en uitgebreid. Samengevat komen de volgende thema's naar voren:

- logistiek & geboden faciliteiten:
Hieronder vallen veel opmerkingen over de wijzigingen en onduidelijkheid over de vlucht vanuit Afghanistan naar Kreta: "Maybe airlines" wordt dit genoemd. Ook worden er opmerkingen gemaakt over slechte kamers of het ontbreken van een hotelkamer.
- gespreksleiding:
Tijdens het adaptatieprogramma vindt een groepsgesprek plaats onder leiding van een gespreksleider. De meningen over de gespreksleiders zijn soms negatief. Er wordt dan met name gesproken over 'niet goed geëquipeerde gespreksleiding'. Deze is niet altijd militair, kent de situatie in het missiegebied niet goed, heeft geen gevoel voor de groep. De betrokken veteranen voelden zich daardoor niet serieus genomen en het bood geen ruimte tot openheid.
- gestandaardiseerd programma:
Het adaptatieprogramma werd door sommigen ervaren als een 'sterk gestandaardiseerd verplicht nummertje' waarin weinig aandacht was voor het individu. Ook wordt het ontbreken van een 'huiskamergevoel' genoemd.
- groepssamenstelling:
Het adaptatieprogramma wordt merendeels gegeven aan groepen die de hele uitzending bij elkaar zijn geweest. Militairen die individueel zijn uitgezonden, werden weleens toegevoegd aan een bestaande groep. Dit werd vaak als onnuttig ervaren.
- overmatig alcoholgebruik van collega's:
Alcoholmisbruik is in de open vragen veel genoemd, met verschillende effecten. Zo werd aangegeven dat de groepsgesprekken beïnvloed konden worden doordat er mensen met een kater zaten en werd benoemd dat er veel overlast was door overmatig alcoholgebruik.
- ontbreken van een adaptatie (gelijk naar huis) en/of het aanbod van een alternatief programma, indien het standaard adaptatieprogramma niet mogelijk was.

Enkele negatief geladen citaten over het groepsgewijze adaptatieprogramma:



4.4. ISAF-veteranen over de terugkeergesprekken met BMW

Ook bij de terugkeergesprekken met BMW zien we dat deze vaker zijn ontvangen vanaf 2005 (en vooral vanaf 2006) dan daarvoor. Vanaf 2005 is de tevredenheid redelijk stabiel met een gemiddeld rapportcijfer van 6,1 en een percentage van 47% dat een zes of lager geeft. Ook hierbij is de mate van tevredenheid wisselend. In het volgende deel wordt dit zichtbaar door een uitsplitsing naar positieve ervaringen en negatieve ervaringen.

4.4.1. Positieve ervaringen terugkeergesprek BMW

Van de respondenten geeft gemiddeld 52% een rapportcijfer van zeven of hoger aan het terugkeergesprek met BMW. Zij ervaren het gesprek als prettig en zinvol en waren daar tevreden over.

Onderstaand enkele citaten van respondenten met een positieve ervaring betreffende het terugkeergesprek.



4.4.2. Negatieve ervaringen terugkeergesprek BMW

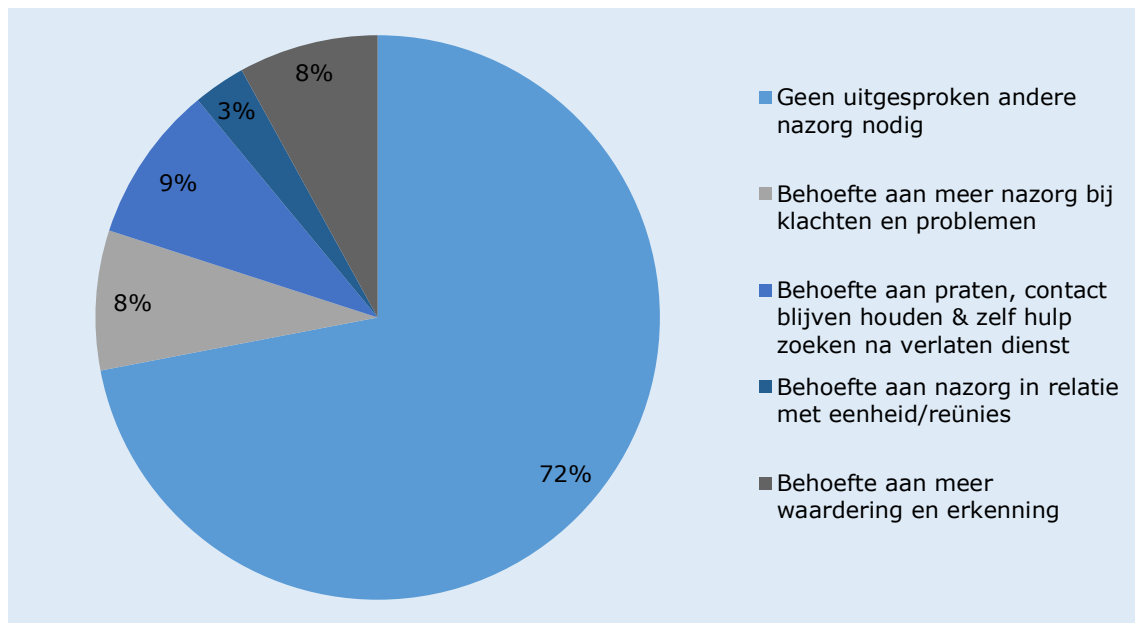
Negatieve ervaringen omtrent het terugkeergesprek worden vaak toegelicht als "ik heb geen terugkeergesprek gehad". Verder wordt er gerefereerd aan de oppervlakkigheid van de inhoud van het gesprek; een lijstje met standaardvragen dat wordt afgewerkt. Ook worden problemen genoemd rondom het plannen en organiseren van terugkeergesprekken voor bijzondere groepen, zoals de BMW'er die zelf op uitzending is geweest en het terugkeergesprek daarom bij de MGGZ hoort te hebben.

Enkele citaten van respondenten met negatieve ervaringen:



4.5. Behoeften van ISAF-veteranen aan extra nazorg

Gevraagd is of er andere of extra nazorg nodig is. Op deze vraag is door 55% van de respondenten een antwoord gegeven (zie figuur 4.2). Een grote groep (72%) gaf aan geen andere of extra nazorg nodig te hebben. Acht procent van de respondenten geeft aan dat er meer nazorg zou moeten zijn voor mensen met klachten en problemen. De behoefte om te praten, contact te houden komt ook zeer duidelijk naar voren (9%). Verder wordt ook erkenning en waardering genoemd. Dit wordt in deze context ook gezien als 'zorg'. In hoofdstuk zes wordt nader op dit thema ingegaan.



Figuur 4.2 Verdeling antwoordcategorieën behoefte aan aanvullende nazorg ISAF-veteranen¹².

¹² Vanwege de soort vraag (open) betreffen dit ongewogen percentages.

Als gevraagd wordt wat Defensie moet blijven doen, dan komen veelal dezelfde punten naar voren: contact blijven houden, hulp bieden als dat nodig is en specialistische hulp bieden als de standaardzorg onvoldoende is.

In het volgende deel wordt door middel van vijf thema's verder toegelicht welke antwoorden op open vragen worden gegeven over wat Defensie nog voor ISAF-veteranen kan betekenen en wat behouden zou moeten worden.

4.5.1. *Erkenning en waardering van ISAF-veteranen*

Zoals eerder aangegeven geeft een deel van de respondenten aandachtspunten voor verbetering van de erkenning en waardering van de ISAF-veteraan, alsmede voorbeelden van momenten dat zij dit als positief ervaren hebben. De volgende tekstkaders tonen samenvattingen van de gegeven aanbevelingen binnen dit onderwerp, vanuit het perspectief van de ISAF-veteraan.

Wat dient behouden te blijven?

•Huidige vormen van erkenning en waardering behouden (zoals Veteranendag en het adaptatieprogramma).

"(...)Daarnaast heb ik de nazorg niet nodig gehad, maar heb de aandacht hiervoor wel erg gewaardeerd. Hieruit blijkt een goede betrokkenheid en geeft ook een bepaalde mate van erkenning voor de moeilijke omstandigheden waarin we ons werk soms moeten doen."

"(...) Bijeenkomsten en de veteranendag behouden. Dit geeft een brede erkenning en voelt goed. Dankzij dit beleid is er meer interesse van buiten Defensie en daardoor meer begrip voor het werk wat we deden en doen."

"Erkenning voor de veteranen is de laatste jaren zeer positief toegenomen. Dit is mede te danken aan de weg die is ingeslagen met het (verbeterde) veteranen beleid. Vooral hiermee doorgaan. Voor zover het nog niet bestaat een nazorg traject buiten Defensie op het gebied van persoonlijke- en loopbaanontwikkeling. Opleidingen en een banenmarkt bijvoorbeeld. Dat soort zaken kan iemand na de Defensieperiode verder helpen."

"Het maandblad checkpoint helpt met erkenning en herkenning."

"De veteranenpas geeft erkenning. Dit ervaar ik als zeer positief."

"Het feit dat, 'eens een militair altijd een militair' nu weer van zich laat spreken (10 jaar na dato bezorgdheid over het welzijn), geeft blijk van waardering voor mijn bewezen diensten bij Defensie. Dit doet mij goed en dat is de kracht van onze Defensie, blijf dit ook zeker doen."

•Eigen initiatieven.

"Dat mijn commandant maatjes en vrienden bij terugkomst in Eindhoven mij opwachten midden in de nacht. (...)"

Wat kan er verbeterd worden?

- **Meer erkenning en waardering, zowel vanuit de politiek, Defensie als de samenleving.**

"Zorgen voor meer maatschappelijke waardering voor het werk wat er verzet is en de prijs die daarvoor is betaald."

"Ik denk dat goede erkenning, waardering zeer belangrijk is. Dit wordt over het algemeen goed gedaan. We zien dat bv Amerikaanse veteranen in de maatschappij veel meer voordelen hebben zoals gratis toegang tot musea of korting entree op disney parken. Het is misschien een raar gebaar maar er zouden voor veteranen meer voordelen moeten zijn in de maatschappij waarvoor ze hun leven op het spel hebben gezet. Ook na jarenlange uitzending hebben ze dan nog een goed gevoel hierover."

"Eindelijk eens echt erkennen. Niet alleen Defensie maar de politiek zou zich eens duidelijk moeten uitspreken."

- **Meer transparantie over de ISAF-missie.**

"Ik denk dat het gevoel van erkenning in veel gevallen mist. Onze uitzending was GEEN opbouwmissie maar een VECHTmissie. Daar heeft defensie/politiek de plank misgeslagen door het niet te benoemen."

- **Rekening mee blijven houden dat het nazorgtraject een vorm van erkenning en waardering is.**

"Adaptatie, een vol etmaal ontspanning zonder verplichtingen en niet beknibbelen op de catering. Dit geeft een gevoel van waardering en een redelijk ontspannen gevoel bij thuiskomst in Nederland. Ik heb bij adaptatie na andere uitzendingen meegemaakt dat er werd bezuinigd op het bier, dit snap ik echt niet. Je hebt zo veel offers gebracht en snakt naar een dagje ontspanning en dat krijg je het gevoel van Defensie dat je niet meer waard bent dan 3 biertjes. Gun die militairen wat.. niet beknibbelen. En ik heb ook vaak gehoord dat collega's midden op hun "vrije dag" nog de groepsgesprekken moesten voeren die daar niet op zaten te wachten. daar gaat je dag ontspanning."

- **Toekenning & wijze van uitreiking medailles / (gevechts-)insignes.**

"(...) Mogelijk kijken naar medaille beleid; het is nu eenheidsworst dus onzichtbaar voor wat mensen hebben gepresteerd - diversiteit zou mogelijk meer recht doen aan wat mensen hebben gedaan."

"Defensie heeft voor mij afgedaan toen ik mijn gevechtsinsigne in een verfrommelde envelop door de brievenbus mocht ontvangen. Dit zou niet de waardering moeten zijn die men mag ontvangen na meerdere uitzendingen en keihard werken voor defensie."

- **Het 'nut' van de ISAF-missie.**

"De missie heb ik op het moment zelf als nuttig ervaren, maar nu jaren later heb ik daar meer twijfels bij gezien de huidige situatie in Afghanistan. Dat vind ik lastig. Wellicht vanuit Defensie aandacht blijven geven aan nut en noodzaak? Raakvlak met erkenning denk ik, dat onze inzet ergens goed voor is geweest."

4.5.2. Standaard nazorgtraject ISAF & contact thuisfront

Eerder in dit hoofdstuk is de tevredenheid van de ISAF-veteranen betreffende het standaard nazorgtraject toegelicht. Onderstaand wordt een samenvatting van de aanbevelingen binnen dit onderwerp beschreven, uitgesplitst naar wat de ISAF-veteraan wenst te behouden en wat verbeterd kan worden. Hierbij worden ook de aanbevelingen aangaande het contact en/of de begeleiding van het thuisfront benoemd.

Wat dient behouden te blijven?

- **Het nazorgtraject op zichzelf, biedt een mogelijkheid om je verhaal kwijt te kunnen en te schakelen alvorens het thuisfront weer te zien.**

"Het huidige nazorg traject werkt prima naar mijn idee, dus dat moeten ze zeker blijven aanbieden."

"Vergeleken met eerdere missies, die geen of amper nazorg kenden, denk ik dat het nu goed gaat."

- **De mogelijkheid tot het ontvangen van ondersteuning tijdens en na de uitzending.**

"Ik heb ondersteuning gehad van een maatschappelijk werker en een psycholoog, die waren er voor me toen ik ze nodig had, deze mensen doen geweldig werk."

"Tijdens de uitzending hadden wij psychologen/maatschappelijk werkers mee. Na heftige gebeurtenissen, gesneuvelde collega's, waren zij aanwezig en hebben hier op ingespeeld met adviezen en groepsgesprekken. Dit is mij goed bevallen. Nadien heb ik nog meerdere malen contact gehad met de mee uitgezonden psycholoog. Al met al een goede keus geweest om die tijdens de uitzending aanwezig te hebben gehad."

- **Aandacht vanuit Defensie voor, tijdens en na de uitzending voor het thuisfront, inclusief de thuisfrontdagen.**

"Het 'nazorgformulier' t.b.v. het thuisfront. Erg goed, omdat de militair in kwestie zichzelf niet altijd goed kan beoordelen. Maar ook omdat het thuisfront gehoord wordt."

"De wetenschap dat na-zorg voor mijn thuisfront en mij (in die volgorde) laagdrempelig en makkelijk bereikbaar is, zonder te opdringerig te worden."

Wat kan er verbeterd worden?

- **Kritisch blijven op kwaliteit geboden (gespreks-)begeleiding gedurende adaptatieprogramma en terugkeergesprek.**

"Adaptatieprogramma opstellen waar echt geluisterd wordt naar de militair, anders dan het gevoel geven: verplicht nummertje voor het vinkje achter de naam."

"Betere psychische begeleiding daar en tijdens de adaptatie programma's mensen met ervaring de gesprekken laten voeren in plaats van snotneuzen zonder enige ervaring"

- **Aanvulling aanbod nazorg op latere termijn.**

"Men zou de ISAF veteranen op individuele basis kunnen vragen of men behoefte heeft aan een individueel gesprek met een hulpverlener. Dit onderzoek is misschien een eerste stap. Maar ik merk aan mezelf dat je vaak op langere termijn merkt dat er toch wat is blijven hangen. Maar de stap om zelf hulp te gaan zoeken ervaar ik als te hoog."

"Na lange termijn (tussen 5 en 10 jaar) vragenlijst sturen en hulp bieden indien benodigd, ook als men buiten dienst is."

"Zit een groot gat tussen moment dat de klachten echt beginnen te spelen. Adaptatie en terugkeer gesprekken zijn wel leuk, maar de echte klachten komen later. En ik mijn geval werd ik pas 'gesignaleerd' toen het al te laat was. En zo zijn er meerdere collega's met zelfde 'tijdsbom'."

4.5.3. Monitoring en informeren veteranen

Een ander genoemd thema betreft het monitoren van het welzijn en de nazorgbehoefte van de ISAF-veteranen en de informatie die zij over mogelijkheden tot contact en/of nazorg ontvangen.

Wat dient behouden te blijven?

- **Laten blijken dat er aan hen, als ISAF-veteraan, gedacht wordt.**

"Het is bijvoorbeeld goed dat dit onderzoek nog gedaan wordt. Ook heb ik als mooi ervaren dat er na afsluiting van de ISAF-missie een boek over de missie in Afghanistan aan alle ISAF-veteranen is verzonden."

"Regelmatig hulp aanbieden, zoals deze vragenlijst, dat geeft mij het gevoel dat we niet vergeten worden."

- **Informeren over de mogelijkheden tot aanvullende nazorg / hulpverlening.**

"Het is goed om te weten dat er hulpverlening mogelijk is voor kleine maar ook grote problemen. Alleen die wetenschap geeft ook rust bij degene die geen hulp hoeven."

"Mensen moeten weten waar ze terecht kunnen. Dat weten ze nu. Verder is ook iemands eigen verantwoordelijkheid om toe te geven en hulp te zoeken."

"Ik ben tevreden met wat de organisatie biedt en weet ook waar ik deze hulp kan vinden als ik dit nodig acht, dus voor mij is dit voldoende."

Wat kan er verbeterd worden?

• **(vaker) Actief benaderen en proactiever hulp aanbieden indien nodig.**

"Hulp (laten) bieden aan hen die het nodig hebben. Misschien niet vrijblijvend maar actief. Dus niet wachten dat de hulpbehoevende op het net komt, want dan ben je (vaak) te laat."

"Niet voor mijzelf, maar voor andere veteranen. Hulp waar nodig. Psychisch, sociaal en financieel."

"Hou contact. Blijf benaderen en benaderbaar. Actiever en persoonlijker dan nu gebeurt. Voor iemand zelf hulp zoekt, moet het wel al echt mis zijn, mis gaan. De drempel moet worden verlaagd, het onderwerp meer bespreekbaar gemaakt, en de schaamte moet er af. Het is geen falen, (alsnog, ook jaren later) tegen de ervaringen tijdens je uitzending aan te lopen."

• **Extra aandacht/monitoring specifieke groepen.**

"Goed naar de individuele militair kijken die bij een eenheid is aan geplakt want deze valt tussen wal en schip."

"Vooral voor individuele uitgezonden militairen het nazorg traject beter verzorgen."

"Regelmatig contact blijven houden, vooral met de veteranen die direct erna de dienst hebben verlaten..."

"Vooral letten op jonge veteranen die veel buiten de poort hebben gewerkt."

"Zorgen dat reservisten niet tussen de wal en het schip terecht komen. Kunnen hun verhaal vaak thuis niet kwijt en missen het begrip van de collega's op bases en legerplaatsen die weten waarover gesproken wordt."

• **Visie thuisfront meer betrekken bij monitoring welzijn veteraan.**

"(...)Thuisfront een belangrijkere rol laten spelen bij de terugkeer van de militair. Misschien zelfs wel een gesprek met de partner i.p.v. een vragenlijst invullen."

"(...)Ik denk alleen wel dat vaak mensen niet zelf aan de bel zullen trekken. Het is dus wel van belang om ook de directe omgeving aan de bel te kunnen laten trekken indien nodig. Het is in mijn optiek wel militair eigen om gevoelens af te sluiten en 'gewoon door te gaan.'"

4.5.4. Aanbod specialistische zorg

Naast het standaard nazorgtraject heeft een deel van de ISAF-veteranen gebruik gemaakt van het aanbod van specialistische zorg, in verband met uitzendingsgerelateerde problematiek. De volgende tekstkaders tonen samenvatting van de (meest genoemde) aanbevelingen gegeven, met betrekking tot dit aanvullend aanbod.

Binnen dit thema werden ook diverse (persoonlijke) ervaringen beschreven, over verkregen specialistische zorg bij verschillende instanties. Dit betrof zowel positieve als negatieve ervaringen.

Wat dient behouden te blijven?

- **De (aanwezigheid van de) mogelijkheid tot aanvullende (na)zorg.**

"Zelfs na jaren kun je nog steeds hulp krijgen als je maar zelf aan geeft hoe het met je gaat. Ook al is de uitzending al een paar jaar geleden. Dus de zorg blijven aanbieden."

"Toen het uiteindelijk niet goed ging met mij was de hulp snel geregeld. Dat was fijn en goed. Ook voor mijn vrouw."

Wat kan er verbeterd worden?

- **Wachttijden voor procedures en/of hulp wordt in enkele gevallen als te lang ervaren.**

"Procedures korter maken. Een jaar moeten wachten tot je eindelijk wordt opgeroepen voor een keuring voor je MIP of herziening daarvan, bewassingskosten, vervoervoorziening en alle andere voorzieningen die er zijn. Een jaar is veel te lang en dan heb je nog geen beslissing/uitslag. Daar gaan ook weer weken/maanden overheen. Ondertussen wordt je situatie er niet beter op eerder erger."

"Er voor collega's zijn, die het nodig hebben en niet op een wachtlijst zetten als er NU hulp gevraagd wordt!..."

"(...)de wachtrij is korter dan in de burgermaatschappij, maar nog steeds te lang."

- **Moeite met het maken van de stap tot hulp.**

"Kijken naar hoe ze de taboe kunnen verbreken (met name bij actief dienende militairen), dat mensen zonder gezichtsverlies wel hulp zoeken."

"(...)Ik zelf loop al jaren met het idee om een keer hulp te gaan zoeken, al is het om gehoord te worden of er zit echt een probleem. Zelf durf/kan ik de stap niet maken. De meeste zullen dezelfde gedachte hebben zoals mij "ik ben toch niet gek?" en zullen de stap om hulp niet snel maken..."

4.5.5. Onderling contact veteranen

De laatste categorie betreft het contact dat ISAF-veteranen onderling met elkaar hebben, het effect daarvan en de mate waarin Defensie dit kan faciliteren.

Wat dient behouden te blijven?

- **Onderlinge steun vanuit directe omgeving.**

"Mij heeft de onderlinge band die ik had met collega's goed geholpen om alles te verwerken. Met name ook de steun vanuit mijn familie en vrienden en ook de interesse/steun vanuit het thuisfront comité en de nazorg vanuit de staf van Defensie."

- **Iniatieven die mogelijkheid bieden tot contact onderling, zoals Veteranendag, bijeenkomsten en reünies.**

"In contact blijven met mijn oude eenheid heeft mij heel erg geholpen in dit proces."

"Contact met mede veteranen heeft mijn ogen geopend voor mijn eigen problematiek. Je moet vaak maar net op het goede moment de juiste persoon tegenkomen. Dit "tegenkomen" kan worden georganiseerd door specifiek op missie ontmoetingsdagen te organiseren."

Wat kan er verbeterd worden?

- **Faciliteren van contact tussen ISAF-veteranen onderling.**

"Meer reünies plannen of per eenheid(...), je ziet nu dat het soms gebeurt, maar dan alleen voor degene die in contact staan met Facebook."

"De geboden nazorg ontbrak, dus ik heb zelf nog met mijn kameraden van uitzending afgesproken (en spreek nu nog af) om te praten en die ervaringen en spanningen te delen. Het delen van verhalen met collega's is van groot belang."

"Ik denk dat het grootste probleem zit bij jongens die Defensie hebben verlaten. Die kunnen hun verhaal niet meer kwijt. Dus goede begeleiding aanbieden bij hen die defensie verlaten hebben."

"Het organiseren van reünies om contact te houden met 'mede-lotgenoten', maar ook een platform te bieden aan mensen die behoefte hebben om over de missie te praten met mensen die dezelfde ervaringen hebben ondergaan."

5. Huidige zorgbehoefte en zorggebruik ISAF-veteranen

Nadat het standaard nazorgtraject is afgerond, kunnen actief dienende ISAF-veteranen gebruik maken van de mogelijkheden tot professionele ondersteuning die voor iedere militair gelden. Postactieve ISAF-veteranen kunnen via het Veteranenloket hulp vragen. Daarnaast bestaat voor beide groepen de mogelijkheid om civiel professionele hulp te ontvangen.

Aan de respondenten is gevraagd of zij de afgelopen drie maanden (ten tijde van het invullen van de vragenlijst) een behoefte tot ondersteuning hebben ervaren op verschillende levensdomeinen (dit betreft 27% van de respondenten). En indien zij een of meer ondersteuningsbehoefte(n) ervaren, of die behoefte deels of volledig in relatie stond met de ISAF-uitzending(en) (dit betreft 13% van de respondenten). Indien de respondenten geen behoefte tot ondersteuning rapporteerden, is gevraagd of hun directe omgeving zorgen heeft geuit over (mogelijke) ISAF-gerelateerde problematiek (dit betreft 2% van de respondenten).

In dit hoofdstuk wordt verder ingegaan op de gerapporteerde zorgbehoefte(n) van de respondenten, gerelateerd aan de ISAF-uitzending(en). En voorts (eventueel) gerelateerd zorggebruik van de respondenten gedurende de afgelopen drie maanden¹³. Dit betreft dus alleen de respondenten die aangegeven dat hun zorgbehoefte op de verschillende levensdomeinen (deels/volledig) gerelateerd is aan de ISAF-uitzending(en) en de respondenten die aangegeven dat hun omgeving zorgen heeft geuit over (mogelijke) ISAF-gerelateerde problematiek. In totaal betreft dit 15% (N=1.131) van de respondenten¹⁴. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen vier categorieën, namelijk:

- categorie 1) ISAF-veteranen met een zelf-gerapporteerde zorgbehoefte die aangeven daar *volledig* professionele ondersteuning voor te ontvangen (3,2%, n=254);
- categorie 2) ISAF-veteranen met een zelf-gerapporteerde zorgbehoefte die aangeven daar *deels* professionele ondersteuning voor te ontvangen (5,2%, n=401);
- categorie 3) ISAF-veteranen met een zelf-gerapporteerde zorgbehoefte die aangegeven daar *geen* professionele ondersteuning voor te ontvangen (4,2%, n=322);
- categorie 4) ISAF-veteranen zonder zelf-gerapporteerde zorgbehoefte, maar waarbij zij wel rapporteren dat hun directe omgeving zorg heeft geuit over (mogelijke) uitzendgerelateerde problematiek gerelateerd aan de ISAF-missie (2,0%, n=154).

In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de twee categorieën die aangeven volledig of deels professionele ondersteuning te ontvangen en hoe zij dit ervaren. Daarna wordt ingegaan op de redenen van de laatste twee categorieën om (momenteel) geen professionele ondersteuning te ontvangen.

Tabel 5.1 toont de verdeling van de vier categorieën, uitgesplitst naar actief dienende en postactieve veteranen. Hierin is zichtbaar dat de postactieven relatief vaker tot de vier categorieën behoren.

¹³ Dit betekent dat eventuele zorgbehoeften en zorggebruik eerder dan drie maanden voor het invullen van de vragenlijst, niet is meegenomen in dit onderzoek.

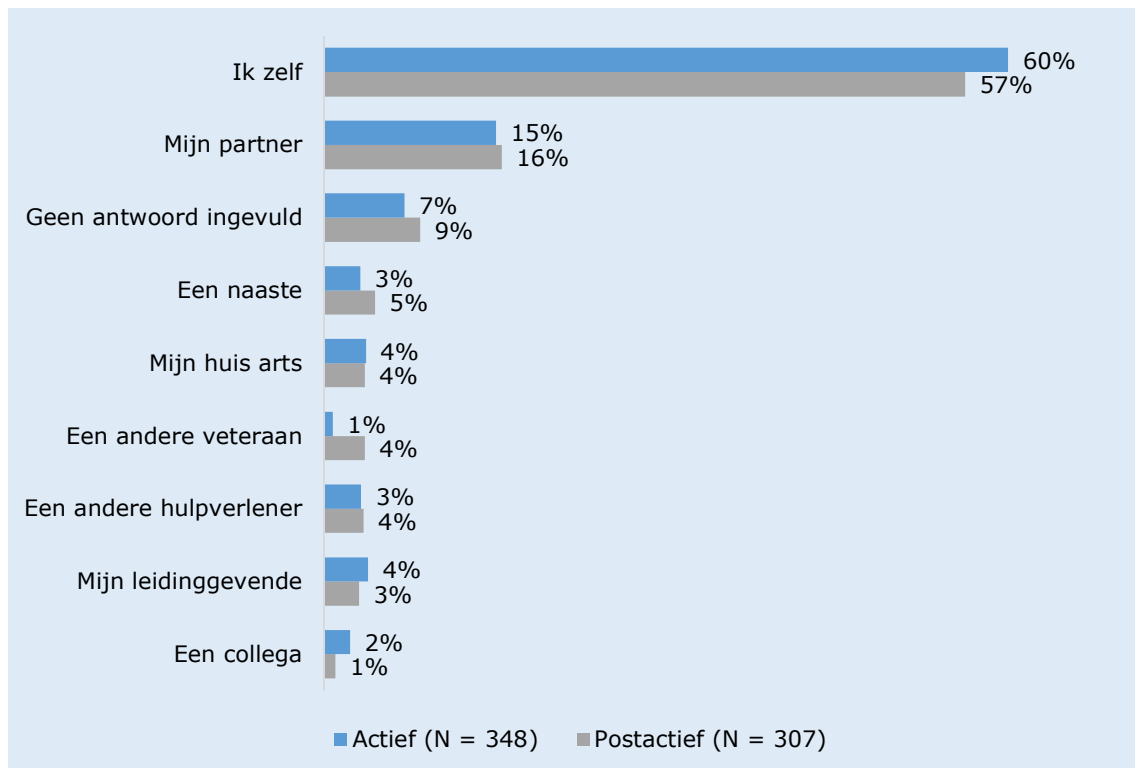
¹⁴ In totaal is deze vragenreeks door 8379 ISAF-veteranen beantwoord.

Tabel 5.1. Verdeling actief dienende en postactieve veteranen binnen categorieën van ISAF-veteranen met (in)directe gerapporteerde zorgbehoefte.

	Actief dienende ISAF-veteranen (N= 4.965)	Postactieve ISAF-veteranen (N= 3.414)
1) Ontvangt professionele ondersteuning voor alle gerapporteerde zorgbehoefte(n)	3,0%	3,7%
2) Ontvangt professionele ondersteuning voor een deel van gerapporteerde zorgbehoefte(n)	4,5%	6,6%
3) Ontvangt geen professionele ondersteuning voor alle gerapporteerde zorgbehoefte(n)	3,0%	6,2%
4) Heeft geen zorgbehoefte gerapporteerd, maar wel zorgen vanuit omgeving gerapporteerd	1,6%	2,6%

5.1. Stap tot professionele hulp

Aan de respondenten die aangeven (deels) professionele ondersteuning te ontvangen is gevraagd wie de initiatiefnemer is geweest tot de eerste stap tot professionele hulp. Figuur 5.1 geeft weer dat de grootste groep zelf die stap heeft gemaakt. Tevens is zichtbaar dat er weinig verschil is tussen de groepen actief dienende en postactieve ISAF-veteranen. Enkel postactieven geven vaker aan dat een andere veteraan, initiatiefnemer is geweest.



Figuur 5.1 Initiatiefnemer van de eerste stap tot professionele ondersteuning voor actief dienende en postactieve ISAF-veteranen.

Aan dezelfde groep respondenten is gevraagd hoeveel tijd er is verstreken tussen het ontstaan van de ISAF-gerelateerde problematiek en het moment dat zij contact hebben opgenomen met een militaire of civiele hulpverlener. Tabel 5.2 toont de verstreken tijden voor actief dienende en postactieve ISAF-veteranen.

Tabel 5.2 Verstreken tijd tot het zoeken van contact met hulpverlener na ontstaan ISAF-gerelateerde problematiek.

	Actief dienende ISAF-veteranen (N = 348)	Postactieve ISAF-veteranen (N = 307)
Vrijwel geen	7%	6%
Enkele weken	8%	5%
Enkele maanden	11%	6%
Een half jaar tot een jaar	10%	9%
Een jaar tot twee jaar	8%	12%
Twee jaar tot vijf jaar	21%	23%
Meer dan vijf jaar	28%	33%
Geen antwoord op de vraag gegeven	8%	6%

Deze resultaten komen overeen met bevindingen van het PRISMO-onderzoek, waarbij onderzoek is gedaan naar het ontstaan en verloop van uitzendinggerelateerde klachten over een langdurige periode. Zo vonden zij dat het gebruik van (geestelijke) gezondheidszorg toeneemt over de tijd, tot minstens vijf jaar na uitzending [5].

5.2. Ontvangen professionele ondersteuning

Ook is gevraagd hoe de respondenten de ontvangen professionele ondersteuning (hebben) ervaren. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen drie soorten professionele ondersteuning voor veteranen. Namelijk professionele ondersteuning door:

- (zorg)instanties voor postactieve veteranen (zoals het Veteranenloket (VL), maatschappelijk werk van de Basis, etc.);
- (zorg)instanties voor actief dienende veteranen (zoals het Militair Revalidatie Centrum (MRC), Dienstencentrum Re-integratie (DCR), etc.);
- (zorg)instanties voor civiel (zoals huisarts, Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ), etc.).

In onderstaande tabellen is zichtbaar hoeveel respondenten de verschillende soorten ondersteuning ontvangen. En in welke mate zij het gevoel hebben dat de professionele ondersteuner begrijpt wat zij hebben meegemaakt (tabel 5.3), de professionele ondersteuning hun problematiek serieus neemt (tabel 5.4) en of de ondersteuning die zij ontvangen de juiste is (tabel 5.5).

Tabel 5.3 Begrijpt de professionele ondersteuner voldoende van wat u heeft meegemaakt?

Professionele ondersteuning	N	Nooit	Soms	Meestal	Altijd	Geen antwoord ingevuld
Postactief	156	5%	22%	30%	23%	21%
Actief dienend	310	3%	25%	37%	16%	19%
Civiel	365	6%	26%	26%	12%	30%

Tabel 5.4 Neemt de professionele ondersteuner u serieus?

Professionele ondersteuning	N	Nooit	Soms	Meestal	Altijd	Geen antwoord ingevuld
Postactief	156	2%	11%	11%	56%	21%
Actief dienend	310	1%	7%	18%	59%	14%
Civiel	365	1%	4%	16%	53%	27%

Tabel 5.5 Is de ondersteuning die u ontvangt de juiste?

Professionele ondersteuning	N	Ja	Nee	Geen antwoord ingevuld
Postactief	156	44%	13%	43%
Actief dienend	310	49%	16%	35%
Civiel	365	39%	11%	50%

5.3. Redenen tot geen professionele ondersteuning

Zoals aan het begin van dit hoofdstuk benoemd, zijn er ook respondenten die wel aangeven professionele ondersteuning te behoeven voor hun ISAF-gerelateerde problematiek, maar daar (momenteel) geen ondersteuning voor te ontvangen. En voorts respondenten die geen behoefte tot ondersteuning rapporteren, maar waarbij hun omgeving wel zorgen over ISAF-gerelateerde problematiek tegen hen heeft geuit.

Aan de respondenten binnen deze twee categorieën is gevraagd wat hun redenen zijn dat zij geen professionele ondersteuning ontvangen. Zij konden hierbij meerdere redenen selecteren. In onderstaande tabellen worden de vijf meest geselecteerde redenen weergegeven, onderverdeeld naar de twee categorieën. Hierbij is tevens onderscheid gemaakt tussen actief dienende en postactieve veteranen.

Tabel 5.6 Top vijf redenen tot geen professionele ondersteuning voor respondenten die aangeven ondersteuning te behoeven, maar deze (momenteel) niet te ontvangen.

Actief dienende ISAF-veteranen (N=140)	
	%
1) Ik vind dat ik het zelf op moet kunnen lossen	44%
2) Ik heb geen hulp gezocht	31%
3) Mijn behoefte aan ondersteuning is niet groot genoeg	27%
4) Ik verwacht negatieve consequenties voor mijn loopbaan	20%
5) Ik wil geen hulp zoeken, ik zoek zelf mijn weg	20%
Postactieve ISAF-veteranen (N=177)	
	%
1) Ik vind dat ik het zelf op moet kunnen lossen	53%
2) Ik heb geen hulp gezocht	34%
3) Ik heb geen zin meer in gedoe	27%
4) Ik wist niet waar ik naar toe moest	25%
5) Mijn behoefte aan ondersteuning is niet groot genoeg	25%

Tabel 5.7 Top vijf redenen tot geen professionele ondersteuning voor respondenten die aangeven dat hun omgeving zorgen over ISAF-gerelateerde problematiek heeft geuit.

Actief dienende ISAF-veteranen (N=75)	
	%
1) Ik vind dat ik het zelf op moet kunnen lossen	45%
2) Mijn behoefte aan ondersteuning is niet groot genoeg	43%
3) Ik wil geen hulp zoeken, ik zoek zelf mijn weg	39%
4) Ik ontvang ondersteuning van iemand uit mijn omgeving	32%
5) Ik heb geen zin meer in gedoe	21%
Postactieve ISAF-veteranen (N=77)	
	%
1) Ik vind dat ik het zelf op moet kunnen lossen	39%
2) Ik wil geen hulp zoeken, ik zoek zelf mijn weg	38%
3) Mijn behoefte aan ondersteuning is niet groot genoeg	28%
4) Ik ontvang ondersteuning van iemand uit mijn omgeving	27%
5) Ik heb geen zin meer in gedoe	25%

Naast een voorselectie van redenen konden de respondenten zelf nog redenen toevoegen. In totaal hebben 120 ISAF-veteranen (van de twee categorieën) hiervan gebruik gemaakt. 10% van deze groep geeft aan geen professionele ondersteuning te ontvangen omdat hun ervaren ongemak (slechts) voor een deel gerelateerd is aan hun uitzending(en), het betreft dan een samenloop van omstandigheden. Een andere 10% van deze groep geeft aan momenteel geen behoefte te hebben aan ondersteuning. Verder geeft 8% aan dat ze te veel zelf uit moeten zoeken en ondernemen. Een andere 8% geeft aan dat er eerder niet goed naar hen is geluisterd en/of hun klachten niet zijn (h)erkend. Onderstaand volgen enkele quotes afkomstig uit deze antwoordcategorie.

"Sinds een explosie op IJC Kaya Kaboel lijd ik aan oorsuizen. Die worden steeds heftiger. Men zegt dat er niets tegen te doen is."

"Ik weet niet of mijn klachten een directe oorzaak hebben met mijn uitzendingen of met de werklast/werkdruk van de afgelopen jaren/periode."

"In verband met burgerwerkzaamheden, ik kan namelijk niet zomaar vrij krijgen zoals bij Defensie wel kon..."

6. Erkenning en waardering ISAF-veteranen

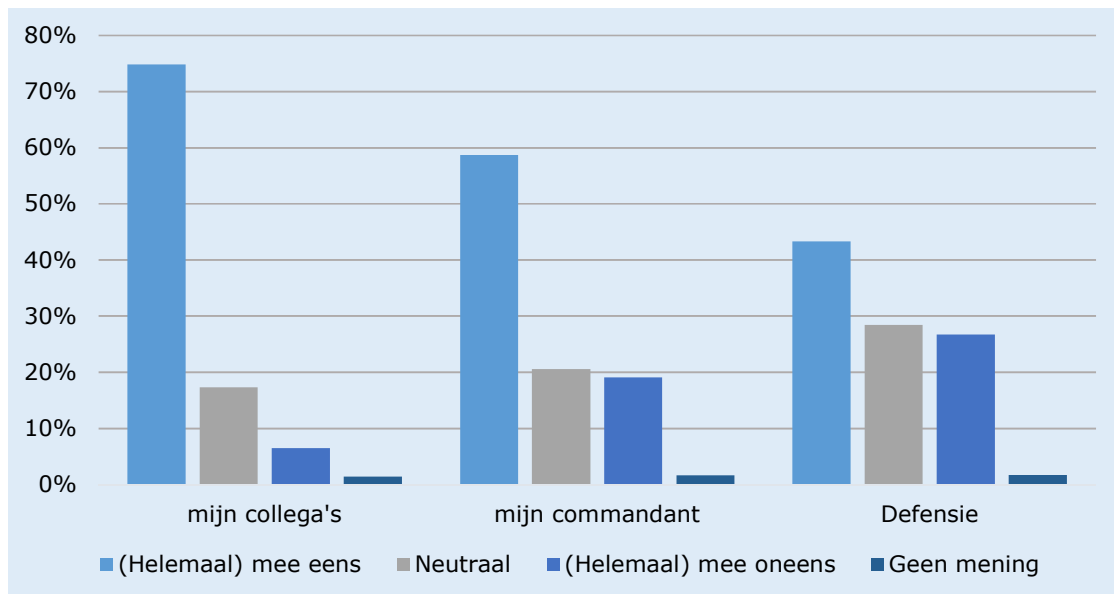
In dit hoofdstuk wordt beschreven welk belang ISAF-veteranen hechten aan erkenning en waardering en wat hun ervaringen hiermee zijn. Verder wordt beschreven wat ISAF-veteranen aangeven in een open vraag naar suggesties over wat er (nog) meer gedaan kan worden aan erkenning en waardering. Ten slotte wordt beschreven welke activiteiten voor veteranen belangrijk zijn.

Erkenning en waardering is ook aan bod gekomen in hoofdstuk 4, omdat ISAF-veteranen het ook als een onderdeel van nazorg zien.

6.1. Ervaren erkenning en waardering

6.1.1. Ervaring en belang waardering tijdens en direct na inzet ISAF

Aan de ISAF-veteranen is gevraagd in welke mate zij zich gewaardeerd voelden voor hun inzet voor de ISAF-missie tijdens en direct na hun ISAF-uitzending(en). Figuur 6.1 toont dat zij deze waardering met name vanuit hun collega's hebben ervaren, gevolgd door waardering vanuit hun commandant en van Defensie.



Figuur 6.1 Als ISAF-veteraan voelde ik mij tijdens en direct na afloop van de ISAF-uitzending(en) gewaardeerd door...

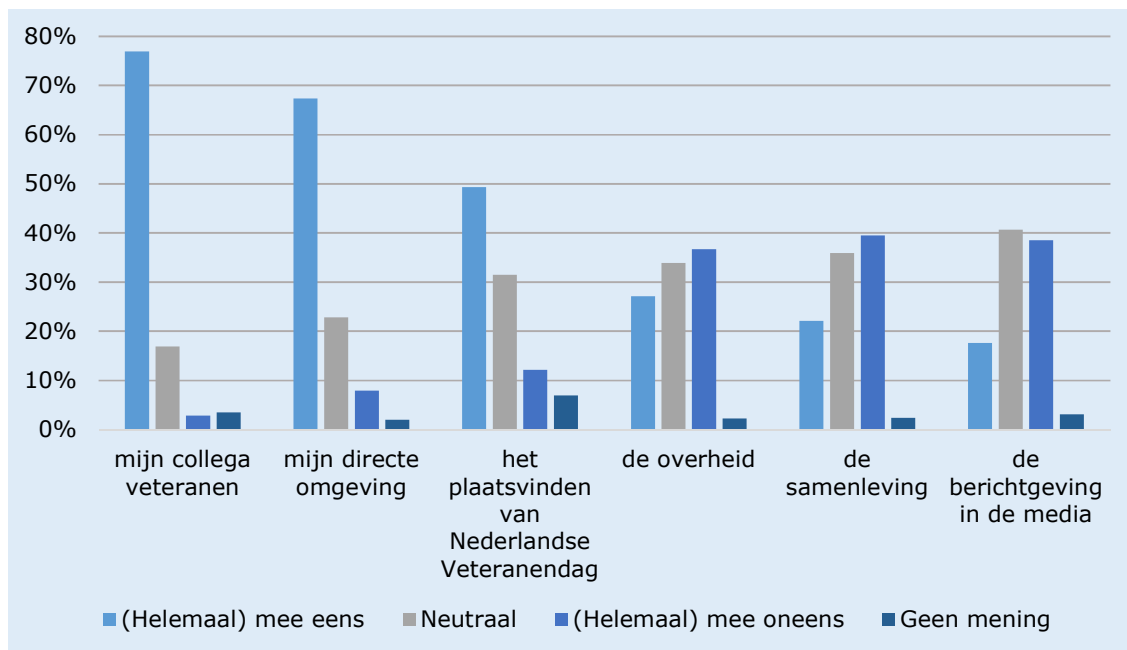
Daarnaast is aan de respondenten gevraagd in welke mate zij deze waardering tijdens en na hun inzet van belang achten. Tabel 6.1 laat zien dat dit zowel vanuit Defensie, als vanuit de commandant en de collega's van groot belang wordt geacht.

Tabel 6.1 *Mate van belangrijkheid waardering voor mijn inzet tijdens en direct na afloop van mijn uitzending door...*

	N	Heel belangrijk	Belangrijk	Niet belangrijk	Helemaal niet belangrijk	Geen mening
Defensie	8.052	38%	55%	4%	1%	2%
mijn commandant	8.047	35%	56%	6%	1%	2%
mijn collega's	8.044	31%	59%	7%	1%	2%

6.1.2. Huidige ervaring en belang waardering ISAF-veteranen

Daarnaast is aan de ISAF-veteranen gevraagd in welke mate zij zich heden ten dage gewaardeerd voelen als ISAF-veteraan (zie figuur 6.2). Hieruit blijkt dat een overgroot deel van de ISAF-veteranen zich gewaardeerd voelen door hun collega veteranen en directe omgeving. Ook ervaart bijna de helft van de ISAF-veteranen waardering door het plaatsvinden van de Nederlandse Veteranendag. De respondenten voelen zich in mindere mate gewaardeerd door de overheid, samenleving en de berichtgeving in de media.



Figuur 6.2 Als ISAF-veteraan voel ik mij gewaardeerd door...

Tevens is gevraagd hoeveel belang de ISAF-veteraan hecht aan waardering vanuit verschillende kanten. Hierbij blijkt dat de ISAF-veteranen het meeste belang hechten aan waardering vanuit Defensie, gevolgd door waardering uit de directe omgeving, overheid, samenleving, collega veteranen en uit berichtgeving in de media (zie tabel 6.2).

Tabel 6.2 *Mate van belangrijkheid voor waardering als ISAF-veteraan door...*

	N	Heel belangrijk	Belangrijk	Niet belangrijk	Helemaal niet belangrijk	Geen mening
door collega veteranen	8.047	27%	58%	12%	1%	3%
mijn directe omgeving	8.085	39%	52%	7%	1%	2%
de overheid	8.100	34%	54%	8%	2%	2%
Defensie	8.113	46%	48%	3%	1%	1%
de samenleving	8.064	25%	61%	11%	1%	2%
de berichtgeving in de media	8.047	17%	52%	23%	4%	3%

Wat betreft de media en de politiek blijkt uit de antwoorden op de open vragen dat ISAF-veteranen het vooral belangrijk vinden dat er een open en eerlijk verhaal verteld wordt. Zo wordt bijvoorbeeld de discrepantie genoemd tussen hoe de missie werd uitgedragen (opbouwmissie) versus hoe deze later uitpakte. Hierbij wordt gedoeld op de gebieden waar militairen meer te maken kregen met oorlogs- of gevechtssituaties.

6.2. Suggesties omtrent erkenning en waardering ISAF-veteranen

Het gaat bij erkenning en waardering zowel om woorden als om daden: aandacht voor de veteraan, het eerlijke verhaal, openheid en transparantie in de media, door Defensie en de politiek.

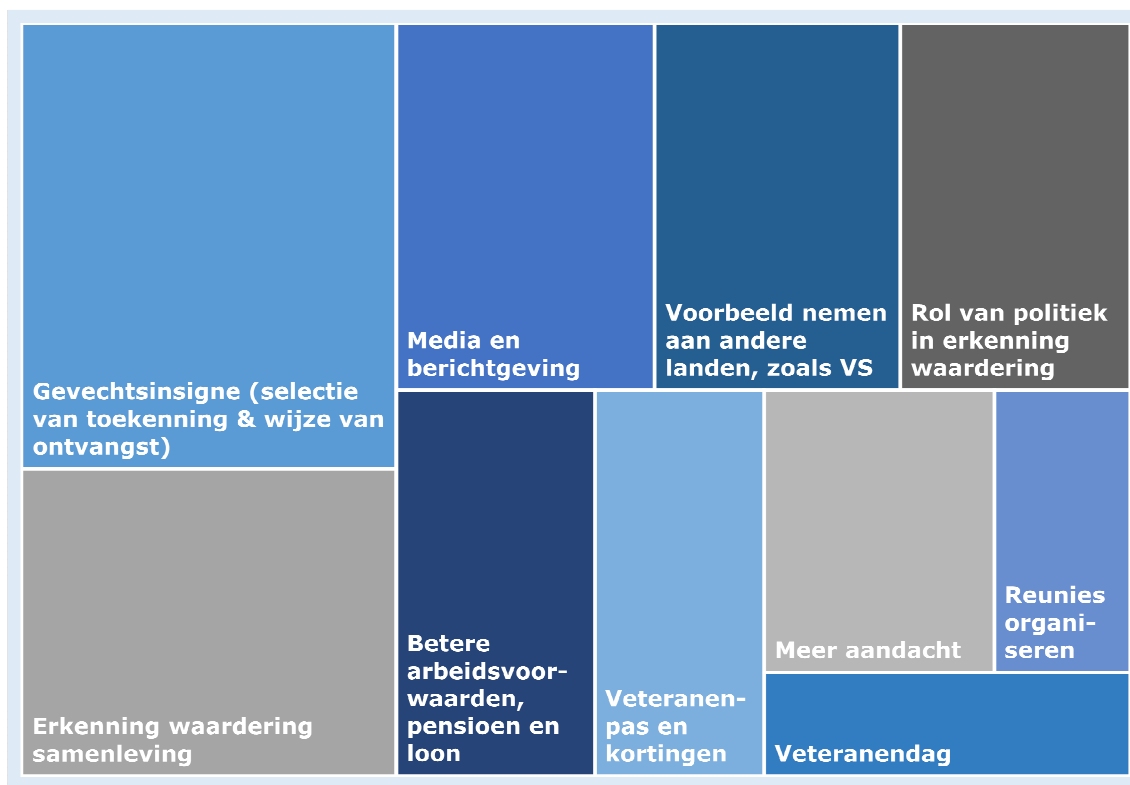
In de open antwoorden hebben de ISAF-veteranen suggesties gedaan voor de wijze waarop zij meer erkenning en waardering zouden willen ontvangen. Een kwart van de respondenten noemt het gevechtsinsigne. Dit betreft zowel de wijze van toekenning als de wijze van ontvangst.

De Nederlandse Veteranendag wordt bijzonder gewaardeerd; dergelijke initiatieven zijn belangrijk voor de ISAF-veteranen. Net als reünies, hiervan zouden er meer mogen worden georganiseerd. Dit geeft de mogelijkheid om als veteranen onder elkaar verhalen te kunnen delen over wat zij hebben meegemaakt. Ook het bieden van meer (financiële) voordelen voor veteranen, waarbij verwezen wordt naar andere landen, wordt genoemd als verbetermogelijkheid.

Aandacht van Defensie voor de veteraan én het thuisfront zijn belangrijk, in het bijzonder ook voor de veteranen die de dienst hebben verlaten. Ook de wijze waarop de media schrijven over veteranen is van belang. De veteranen missen voldoende positieve berichtgeving.

Het gaat de ISAF-veteranen niet alleen om grote woorden als erkenning en waardering. Zij zouden graag ervaren dat er een beetje meer begrip is voor wat zij met hun werk in hun missiegebied hebben betekend en de offers die zij hebben gebracht tijdens het uitvoeren van hun werk. Voorbeelden hiervan zijn het meemaken van impactvolle gebeurtenissen in de missiegebieden en het missen van impactvolle gebeurtenissen thuis.

Figuur 6.3 toont de meest gerapporteerde onderwerpen op de open vraag: "Heeft u nog suggesties over wat er nog meer gedaan kan worden aan erkenning en waardering voor ISAF-veteranen?". De grootte van de blokken staat voor de mate waarin dit thema benoemd is.



Figuur 6.3 Thematisch sortering van thema's die naar voren komen in de antwoorden op open vraag over mogelijke verbeteringen omtrent erkenning en waardering voor ISAF-veteranen.

6.3. Benoemde veteranenactiviteiten

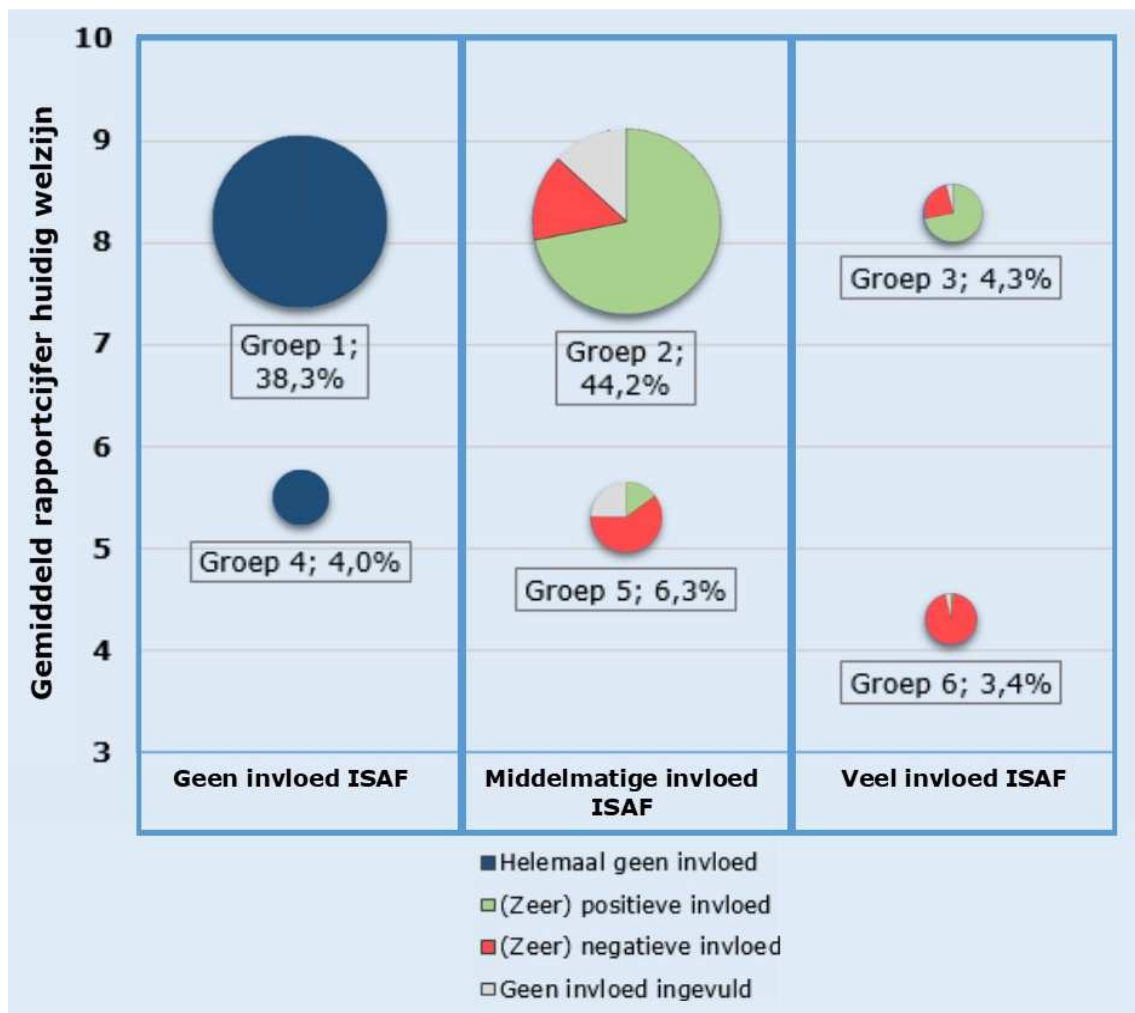
Tot slot is de respondenten gevraagd een of meer veteranenactiviteiten te benoemen waar zij belang aan hechten. De volgende (soorten) activiteiten, kwamen hierbij het meest naar voren:

- Nationale Nederlandse Veteranendag;
- reünies met de eenheid;
- lokale activiteiten Veteranendag;
- gemeentelijke activiteiten voor veteranen;
- eigen betrokkenheid bij organisatie van bijeenkomsten, activiteiten en/of evenementen voor veteranen;
- activiteiten rondom 4-5 mei;
- activiteiten met gratis toegang of korting voor veteranen;
- (activiteiten van) het Vi;
- (activiteiten in) veteranencafé's;
- (activiteiten met) veteranenverenigingen.

7. Op welke groepen heeft ISAF de meeste invloed gehad?

Om verder inzicht te verkrijgen in het welzijn van de ISAF-veteraan en de invloed van ISAF daarop, worden de groepen respondenten in dit hoofdstuk opgedeeld in zes groepen. Hierbij is onderscheid gemaakt naar de gerapporteerde mate van welzijn eind 2018 (lager en hoger welzijn) en de huidige invloed van de ISAF-uitzending(en) (geen, middelmatig of veel invloed) op dat welzijn.

Figuur 7.1 toont de verdeling van deze zes groepen, waarbij de grootte van de bol staat voor de omvang van de groep respondenten en de kleur van de bol voor de soort invloed vanuit ISAF, indien daar sprake van is.



Figuur 7.1. Verdeling van de groepen naar huidig welzijn en de huidige invloed vanuit ISAF daarop.

Ook uit dit figuur blijkt dat het met de meeste ISAF-veteranen goed gaat, zij rapporteren een hoog welzijn. Met een minderheid van de groep gaat het echter niet goed. Een deel van deze groep geeft aan dat dit (mede) veroorzaakt wordt door ISAF. In totaal rapporteren 465 respondenten (6,3%) een laag welzijn, in combinatie met een middelmatige invloed van ISAF op hun welzijn.

236 respondenten (3,4%) rapporteerden een laag welzijn in combinatie met veel invloed vanuit ISAF. Voor de groepen waar het niet goed mee gaat is de invloed vanuit ISAF veelal negatief.

In dit hoofdstuk worden verschillen tussen deze groepen verder toegelicht. Hierbij wordt met name gekeken naar de verschillen tussen groep 5 en 6 ten opzichte van de andere vier groepen. Deze twee groepen kunnen gezien worden als de groepen die de meeste aandacht behoeven.

7.1. Achtergrondkenmerken en huidig functioneren van de verschillende groepen

Gekeken is of bepaalde (algemene) achtergrondkenmerken en de invloed van persoonlijke omstandigheden op het huidige welzijn verschilt tussen de eerdergenoemde zes groepen. Tabel 7.1 toont een overzicht van de kenmerken (en mate van invloed) waarbij er een significant verschil is tussen de verschillende groepen. De antwoordcategorie die relatief vaker voorkomt, wordt hierbij aangeduid. Zo bevat groep 1 bijvoorbeeld relatief vaker respondenten van de leeftijdscategorie 40 jaar en ouder dan de andere vijf groepen.

Tabel 7.1 Overzicht onderling verschil tussen groepen op achtergrondkenmerken en invloed vanuit persoonlijke omstandigheden op het huidige welzijn.

	GROEP 1 N=3.342	GROEP 2 N=3.589	GROEP 3 N=325	GROEP 4 N=272	GROEP 5 N=465	GROEP 6 N=236
	hoger welzijn & geen invloed	hoger welzijn & middelmatige invloed	hoger welzijn & veel invloed	lager welzijn & geen invloed	lager welzijn & middelmatige invloed	lager welzijn & veel invloed
Leeftijdscategorie	40 jaar en ouder	25-40 jaar	25-40 jaar		31-40 jaar	31-40 jaar
Burgerlijke staat	Gehuwd			Ongehuwd Gescheiden	Ongehuwd Gescheiden	Ongehuwd Gescheiden
Arbeidspositie	Gepensioneerd	Betaalde baan		Werkloos	Werkloos (deels) arbeidsongeschikt	Werkloos (deels) arbeidsongeschikt
Invloed vanuit persoonlijke omstandigheden op huidig welzijn	<u>Geen</u> invloed Veel <u>positieve</u> invloed	Middelmatige <u>positieve</u> invloed Veel <u>positieve</u> invloed	Veel <u>positieve</u> invloed	Middelmatige <u>negatieve</u> invloed Veel <u>negatieve</u> invloed	Middelmatige <u>negatieve</u> invloed Veel <u>negatieve</u> invloed	<u>Geen</u> invloed Middelmatige <u>negatieve</u> invloed Veel <u>negatieve</u> invloed

Uit voorgaand overzicht kan herleid worden dat de groepen 4 t/m 6 vaker respondenten omvatten met een mogelijk minder 'vanzelfsprekend' sociaal netwerk.

Dit valt ook te herleiden uit het gemiddelde rapportcijfer dat gegeven wordt door de verschillende groepen over hun functioneren op de levensdomeinen sociale contacten en persoonlijke relaties (tabel 7.2). Waarbij de groepen met een lager welzijn, ook gemiddeld een lager rapportcijfer rapporteren naarmate de invloed vanuit ISAF groter is.

Tabel 7.2 Rapportcijfer huidig functioneren op levensdomeinen 'sociale contacten' en 'persoonlijke relaties' voor de verschillende groepen.

Groep	N	Gemiddeld rapportcijfer	
		sociale contacten	persoonlijke relaties
1) Hoger welzijn & Geen invloed ISAF-uitzending(en)	3.342	8,2	8,5
2) Hoger welzijn & Middelmatige invloed ISAF-uitzending(en)	3.589	7,9	8,3
3) Hoger welzijn & Veel invloed ISAF-uitzending(en)	325	8,0	8,3
4) Lager welzijn & Geen invloed ISAF-uitzending(en)	272	6,3	6,4
5) Lager welzijn & Middelmatige invloed ISAF-uitzending(en)	465	5,6	5,7
6) Lager welzijn & Veel invloed ISAF-uitzending(en)	236	4,4	5,1
Totaal	8229	7,7	8,0

In de tabel is zichtbaar dat de ISAF-veteranen die een hoog welzijn rapporteren, ook een hoger rapportcijfer geven aan hun sociale contacten. Het gaat dan om contacten met familie, vrienden, kennissen, collega's, burens waarmee men dingen onderneemt als winkelen, koffie drinken, werken en bij elkaar op bezoek gaat of uitgaat (bioscoop, café, sportvereniging, buurthuis). Ook het rapportcijfer voor de kwaliteit van de persoonlijke relaties laat dit beeld zien.

Hieruit kan verondersteld worden dat een goed sociaal netwerk van invloed kan zijn waarop de impact van ISAF doorwerkt op het welzijn van de veteraan. Daarentegen kan de mate van impact van de ISAF-uitzending(en) ook van invloed zijn op het functioneren van de veteraan binnen sociale contacten en persoonlijke relaties.

Een soortgelijke verdeling van gemiddelde rapportcijfers tussen de zes groepen is ook zichtbaar voor het functioneren op de andere levensdomeinen. De onderlinge verschillen zijn respectievelijk het grootste voor: psychisch functioneren, persoonlijke relaties, sociale contacten en lichamelijk functioneren. Zie tabel 7.3 voor de verschillen tussen de gemiddelde rapportcijfers voor het huidig functioneren van de verschillende groepen op de levensdomeinen lichamelijk en psychisch functioneren.

Tabel 7.3 Gemiddelde rapportcijfers voor het huidige functioneren op de levensdomeinen 'lichamelijk functioneren' en 'psychisch functioneren'.

Groep	N	Gemiddeld rapportcijfer	
		Lichamelijk functioneren	Psychisch functioneren
1) Hoger welzijn & Geen invloed ISAF-uitzending(en)	3.342	7,5	8,2
2) Hoger welzijn & Middelmattige invloed ISAF-uitzending(en)	3.589	7,4	7,7
3) Hoger welzijn & Veel invloed ISAF-uitzending(en)	325	7,3	7,4
4) Lager welzijn & Geen invloed ISAF-uitzending(en)	272	5,8	5,9
5) Lager welzijn & Middelmattige invloed ISAF-uitzending(en)	465	5,3	5,0
6) Lager welzijn & Veel invloed ISAF-uitzending(en)	236	4,2	3,2
Totaal	8229	7,1	7,5

7.2. Defensiespecifieke kenmerken en missiekenmerken van de verschillende groepen

Verder is ook bij defensiespecifieke kenmerken en ISAF-missiespecifieke kenmerken gekeken welke significante verschillen zichtbaar zijn tussen de zes groepen. De opvallende verschillen bij de defensiespecifieke kenmerken en invloed vanuit de loopbaan bij Defensie zijn zichtbaar in tabel 7.4. Tabel 7.5 toont dit overzicht voor de ISAF-gerelateerde kenmerken.

Voor beide overzichten geldt dat de aangeduide antwoordcategorieën relatief vaker voorkomen binnen de bijbehorende groep, dan binnen de andere groepen.

Tabel 7.4 Overzicht onderling verschil tussen groepen op defensiespecifieke kenmerken en invloed vanuit de loopbaan bij Defensie op het huidige welzijn.

	GROEP 1 N=3.342	GROEP 2 N=3.589	GROEP 3 N=325	GROEP 4 N=272	GROEP 5 N=465	GROEP 6 N=236
	hoger welzijn & geen invloed	hoger welzijn & middel- matige invloed	hoger welzijn & veel invloed	lager welzijn & geen invloed	lager welzijn & middel- matige invloed	lager welzijn & veel invloed
Categorie veteraan	Actief	Postactief	Postactief			Postactief
Totaal aantal uitzending- en gedraaid	4-5 uitzending- en totaal		ISAF als eerste uitzending			ISAF als eerste uitzending
Invloed vanuit loopbaan bij Defensie op huidig welzijn	<u>Geen</u> invloed	Middel- matige <u>positieve</u> invloed Veel <u>positieve</u> invloed		<u>Geen</u> invloed Middel- matige <u>negatieve</u> invloed	Middel- matige <u>negatieve</u> invloed Veel <u>negatieve</u> invloed	Middel- matige <u>negatieve</u> invloed Veel <u>negatieve</u> invloed

Tabel 7.5 Overzicht onderling verschil tussen groepen op ISAF-gerelateerde kenmerken.

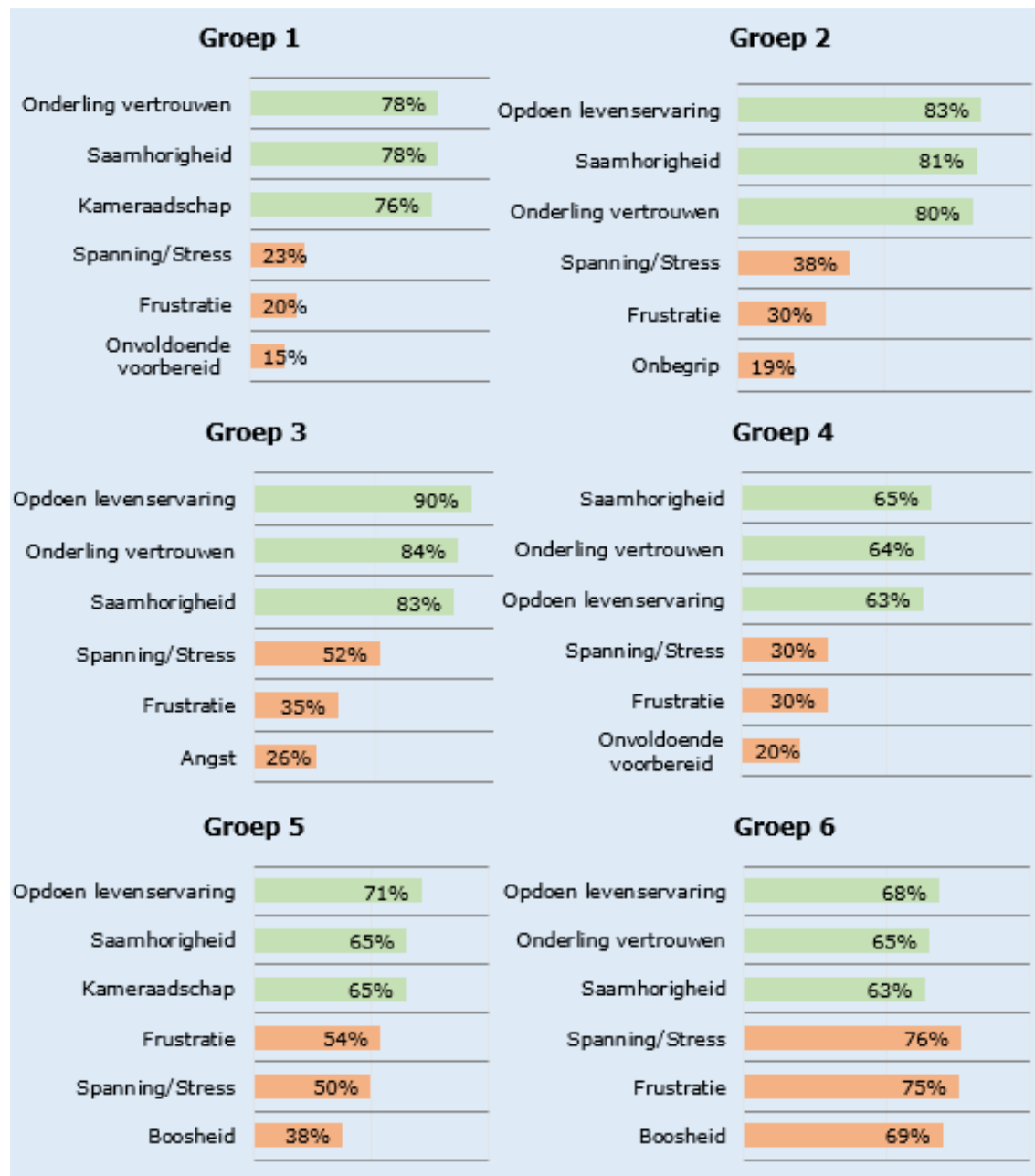
	GROEP 1 N=3.342	GROEP 2 N=3.589	GROEP 3 N=325	GROEP 4 N=272	GROEP 5 N=465	GROEP 6 N=236
	hoger welzijn & geen invloed	hoger welzijn & middelmatige invloed	hoger welzijn & veel invloed	lager welzijn & geen invloed	lager welzijn & middelmatige invloed	lager welzijn & veel invloed
Krijgsmachtdeel tijdens ISAF	CZSK CLSK	CLAS	CLAS			CLAS
Rangcategorie tijdens ISAF	Onder-officier Officier	Manschap	Manschap		Manschap	Manschap
Functie binnen/buiten de poort	Volledig binnen de poort	Meestal buiten de poort	Volledig buiten de poort	Volledig binnen de poort	Meestal buiten de poort	Volledig buiten de poort
Locatie ISAF	Kabul (head-quarters) Kunduz Mazar-e-Sharif Minhad Airbase	Deh Rawood	Tarin Kowt	Mazar-e-Sharif	Deh Rawood	Deh Rawood
Tevredenheid (standaard) nazorg ISAF	Tevreden	Deels tevreden	Niet tevreden		Deels tevreden Niet tevreden	Niet tevreden
Ervaren persoonlijke groei na ISAF¹⁵		Positief	Positief			

Bij alle drie de overzichten (tabel 7.1, 7.4 en 7.5) is een nuancering van belang. De (genoemde) kenmerken en verschillen zijn ook (deels) aan elkaar gerelateerd.

¹⁵ Dit betreft de mate waarin respondenten positief antwoorden op stellingen over persoonlijke groei na ISAF-uitzending(en) (zoals: "ik weet beter dan voorheen dat ik moeilijkheden aankan").

7.3. Herinneringen aan de ISAF-uitzending(en) voor de verschillende groepen

Zoals beschreven in paragraaf 2.1 konden respondenten aangeven in welke mate positieve en negatieve termen van toepassing waren op hun ISAF-uitzending(en). Figuur 7.2 toont voor iedere groep de top drie positieve en negatieve termen, waarbij de respondent heeft aangegeven dat die 'veel van toepassing' (enkel scores 7 t/m 10) zijn (geweest) op hun ISAF-uitzending(en).



Figuur 7.2 Top drie van positieve en negatieve termen die 'veel van toepassing' waren op ISAF-uitzending(en) voor iedere groep.

7.4. Effect vanuit meegemaakte gebeurtenissen tijdens ISAF op verschillende groepen

Vervolgens is er gekeken of er verschillen zichtbaar zijn naar de mate waarin de respondenten van de verschillende groepen aangegeven eind 2018 nogal tot veel last te ervaren van meegemaakte impactvolle gebeurtenissen tijdens ISAF. Uit tabel 7.6 blijkt dat de groepen 3, 5 en 6 gemiddeld vaker aangegeven eind 2018 nogal tot veel last te ervaren van meegemaakte gebeurtenissen tijdens de ISAF-uitzending(en).

Tabel 7.6 Aantal meegemaakte impactvolle gebeurtenissen.

Groep	N	Gemiddeld aantal meegemaakte gebeurtenissen waarvan eind 2018 nogal tot veel last van wordt ervaren
1) Hoger welzijn & Geen invloed ISAF-uitzending(en)	3.342	0,2
2) Hoger welzijn & Middelmatische invloed ISAF-uitzending(en)	3.589	0,8
3) Hoger welzijn & Veel invloed ISAF-uitzending(en)	325	2,0
4) Lager welzijn & Geen invloed ISAF-uitzending(en)	272	0,4
5) Lager welzijn & Middelmatische invloed ISAF-uitzending(en)	465	2,4
6) Lager welzijn & Veel invloed ISAF-uitzending(en)	236	7,0
Totaal	8229	1,0

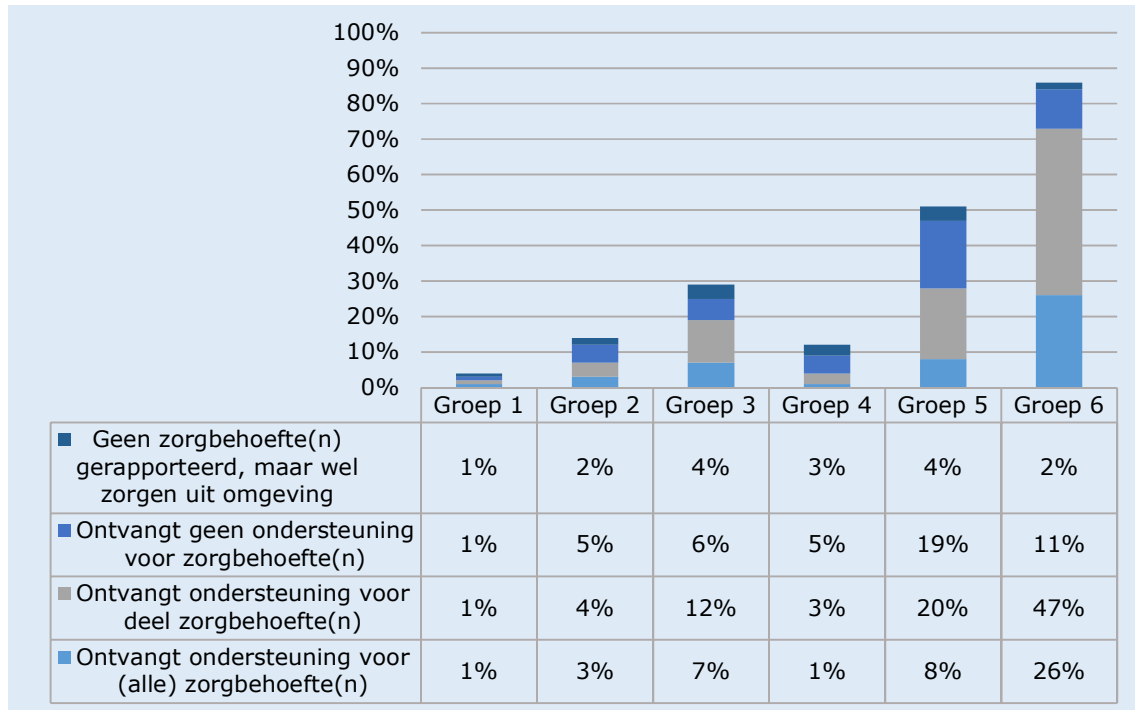
Voor de groepen 3, 5 en 6 is tevens gekeken welke gebeurtenissen dit betreft. Onderstaand wordt een opsomming van de vijf meest geselecteerde gebeurtenissen getoond:

- 1) gevaar/dreiging;
- 2) getuige zijn van menselijk leed;
- 3) zien of in aanraking komen met overledenen en/of gewonden;
- 4) blootstelling aan raketaanval(len);
- 5) meemaken van aanslag(en) (enkel voor groep 3 & 6),
belasting met of vanuit (situatie) bij het thuisfront (enkel voor groep 5).

7.5. Zorggebruik van de verschillende groepen

In hoofdstuk 5 is beschreven in welke mate respondenten of hun omgeving aangeven dat er heden ten dage nog sprake is van een ISAF-gerelateerde zorgbehoefte. Hierbij is onderscheid gemaakt naar 'zorgbehoefte' en 'ontvangen professionele ondersteuning'.

Figuur 7.3 toont de verdeling van deze ISAF-gerelateerde zorgbehoefte per groep.



Figuur 7.3 Verdeling groepen ISAF-veteranen naar (gerapporteerde) zorgbehoefte(n).

In groep 6 is het percentage veteranen dat deels ondersteuning ontvangt voor de gerapporteerde zorgbehoefte(en) relatief het grootst.

8. Conclusies

Dit onderzoek heeft resultaten opgeleverd op basis van de ingevulde vragenlijsten van 8.676 ISAF-veteranen. Deelnemers aan het onderzoek waren uitgezonden naar diverse gebieden in Afghanistan in allerlei functies. De responsgroep van dit onderzoek bestaat voor 59% uit actief dienende militairen. Deze groep omvat daarmee relatief veel actief dienende militairen. Ten behoeve van een meer representatief beeld van de resultaten, zijn deze voor de totale groep veteranen gecorrigeerd door middel van een wegingsfactor.

De primaire doelstelling van het onderzoek is om door middel van een vragenlijst het huidige welzijn (anno 2018) van de ISAF-veteranen te meten en inzicht te verkrijgen in hun eventuele behoefte aan aanvullende zorg en ondersteuning. In opdracht van de HDP is het thema 'erkenning en waardering' toegevoegd aan de vragenlijst. De secundaire doelstelling van het onderzoek is om alle ISAF-veteranen (nogmaals) te informeren over de contactmogelijkheden voor Veteranenzorg door Defensie of verbonden partijen.

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens de vijf onderzoeksvragen en de hoofdvraag zoals, verwoord in de inleiding, beantwoord.

De onderzoeksvragen

Onderzoeksvraag 1: ***Hoe beoordelen de ISAF-veteranen hun huidige welzijn en hoe verhoudt dit zich tot andere groepen veteranen?***

Het gaat anno 2018 goed met de meeste ISAF-veteranen. Gemiddeld geven ISAF-veteranen een 7,8 voor hun welzijn. Dit cijfer is in lijn met de resultaten uit onderzoek van het Vi onder een brede groep postactieve veteranen.

Naast een algemeen cijfer voor welzijn is gevraagd aan te geven hoe de respondenten hun functioneren op een aantal verschillende levensdomeinen beoordelen. De drie domeinen met de grootste percentages 'onvoldoende' (rapportcijfer zes of lager) zijn: lichamelijk functioneren, psychisch functioneren en sociale contacten.

In vergelijking tot andere postactieve veteranen zijn er kleine verschillen zichtbaar met gemiddelde scores van de postactieve ISAF-veteranen. Het grootste verschil is zichtbaar bij het levensdomein psychisch functioneren (gemiddeld rapportcijfer ISAF: 7,2 versus andere postactieven 7,6).

Onderzoeksvraag 2: ***Wat is de invloed van de ISAF-missie(s) op het huidige welzijn en welke factoren van de missie zijn daarvoor het meest bepalend?***

Op 58% van de ISAF-veteranen heeft de missie invloed op het huidige welzijn. De mate waarin de missie nog invloed heeft varieert van 'volledig' (1%) tot 'een beetje' (38%). De invloed van ISAF kan positief of negatief zijn.

Het onderzoek heeft slechts beperkte invloed op welzijn aangetoond van specifieke missie- of functiekenmerken. Er is een verschil geconstateerd tussen militairen die buiten de poort kwamen en militairen die voornamelijk binnen de poort bleven. Ook is er een verschil tussen rangcategorieën zichtbaar: manschappen geven aan een lager welzijn te hebben. Het aantal meegemaakte gebeurtenissen waarvan ISAF-veteranen toen (tijdens ISAF) en nu (eind 2018) nogal tot veel last ervaren, is hoger voor manschappen.

Gemiddeld geven de respondenten aan 6 van de 22 impactvolle gebeurtenissen te hebben meegemaakt. Voor een grote groep geldt dat deze gebeurtenissen ten tijde van ISAF invloed hadden op hun welzijn: het 'deed' wat met ze. Hoewel de respondenten zich de gebeurtenissen nog

wel herinneren, geven de meeste ISAF-veteranen aan dat deze gebeurtenissen anno 2018 geen negatieve invloed meer hebben op hun huidige welzijn.

Echter, een kleiner deel (10%) van de ISAF-veteranen ervaart een laag welzijn in het huidige leven en relateert dit (deels) aan ISAF. Zij geven gemiddeld 2,4 (als ISAF middelmatige impact heeft) tot 7 (als ISAF veel invloed heeft) impactvolle gebeurtenissen te hebben meegemaakt, waarvan ze eind 2018 nogal tot veel belasting ervaren op hun welzijn. Deze groep rapporteert ook meer negatieve gevoelens die ze herkennen als ze terugdenken aan hun ISAF-uitzending(en). Gevoelens van spanning/stress, frustratie en boosheid worden het meest gerapporteerd door deze respondenten.

Het onderzoek geeft geen eenduidige verklaring van deze verschillen. We weten niet of er indertijd daadwerkelijk meer impactvolle gebeurtenissen hebben plaatsgevonden bij deze groep. Er zijn geen factoren in de vragenlijst die aantonen waarom de ene veteraan zich meer impactvolle gebeurtenissen en negatieve emoties herinnert dan de ander.

Onderzoeksvraag 3: ***Zijn er specifieke groepen ISAF-veteranen te onderscheiden met verminderd welzijn door ervaringen tijdens ISAF?***

De responsgroep is ingedeeld in zes groepen ISAF-veteranen, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen het gerapporteerde welzijn (hoog en laag) en invloed vanuit ISAF daarop (geen, middelmatig en veel). Zoals beschreven bij onderzoeksvraag 2, behoort in totaal 10% tot de groepen met laag welzijn en middelmatig of veel invloed vanuit ISAF. Deze groepen geven vaker aan heden ten dage nogal tot veel belasting te ervaren van meegemaakte impactvolle gebeurtenissen tijdens ISAF. Ook zijn herinneringen aan negatieve emoties rondom ISAF vaker voor hen van toepassing dan bij de andere groepen.

Gekeken is welke achtergrondkenmerken de verschillende groepen typeren. Zo zijn de respondenten in de drie groepen met laag welzijn vaker ongehuwd of gescheiden en/of werkloos. De groepen met laag welzijn en (middelmatig of veel) invloed vanuit ISAF zijn vaker respondenten binnen de leeftijdscategorie 31-40 jaar en (deels) arbeidsongeschikt. Ook geven zij vaker een lagere beoordeling aan de kwaliteit van hun sociale netwerk. Veelal is sprake van een complexe problematiek. Het lage welzijn wordt, naast ISAF, beïnvloed door meerdere factoren. Zo zijn vaak ook de loopbaan bij Defensie en privé-omstandigheden van invloed op het welzijn. Ook blijkt inzake het welzijn op meerdere levensdomeinen lager gescoord te worden, waarbij lichamelijk functioneren, psychisch functioneren en sociale contacten de meest opvallende zijn.

Op basis van deze combinatie van bevindingen is het aannemelijk dat de twee groepen met laag welzijn en invloed vanuit ISAF, door hun verminderde kwalitatieve netwerk, een zekere mate van eenzaamheid kunnen ervaren.

Met het benoemen van oorzaak en gevolg dient terughoudend te worden omgegaan. Naast de invloed van ISAF zullen ook individuele factoren, zoals mentale veerkracht en persoonlijkheid, een rol spelen, naast het simpelweg kunnen hebben van pech.

Onderzoeksvraag 4: ***Hoe tevreden zijn de ISAF-veteranen over de nazorg vanuit Defensie en welke aanvullende behoeften hebben zij?***

De nazorg die Defensie biedt aan de veteraan en het thuisfront is in de loop der jaren veranderd. ISAF-veteranen met een uitzenddatum vanaf 2006 geven vaker aan een adaptatieprogramma en een terugkeergesprek bij BMW te hebben gehad. Na dat jaar zijn aanpassingen gedaan aan het nazorgprogramma. De meningen over de geboden nazorg rondom de ISAF-uitzending is dus niet per se van toepassing op de huidige nazorg. Niettemin hebben de respondenten over dit punt veel informatie gegeven, ook in openhartige antwoorden op de open vragen.

De meningen over de nazorg zijn zeer verdeeld: ongeveer de helft van de ISAF-veteranen is tevreden over de geboden nazorg. De andere helft is deels tevreden of niet tevreden. Dit geldt voor de verschillende onderdelen van het nazorgtraject en is redelijk stabiel over de jaren. In de

open vragen is vooral veel ingegaan op de het adaptatieprogramma en het terugkeergesprek bij BMW. Uit de opmerkingen over het adaptatieprogramma valt op te maken dat militairen hier op verschillende manieren naar kijken. Voor een deel van de militairen is het adaptatieprogramma primair een gelegenheid om stoom af te blazen en daarna terug te keren naar Nederland. Zij komen voor het ontspannen, feesten en een biertje drinken met elkaar. Andere militairen hebben meer behoefte aan rust en een goed gesprek over de missie. De wijze waarop men wenst te ontspannen tijdens deze periode is niet voor iedereen gelijk.

Zowel voor het debriefingsgesprek tijdens het adaptatieprogramma als voor het terugkeergesprek wordt vaak de professionaliteit van de gespreksleider/hulpverlener genoemd. De positief gestemde roemen vaak de kwaliteit van de gespreksleider, de meer negatief gestemde noemen de kwaliteit van de gespreksleiding als verbeterpunt.

Uit oogpunt van nazorg wordt ook vaak aangegeven hoe belangrijk het is voor veteranen om hun verhaal te kunnen doen, ook vele jaren na dato. Serieus genomen worden is heel belangrijk. Het gaat niet alleen om professionele aandacht door Defensie, maar ook om het ontmoeten van collegaveteranen. Aspecten rondom erkenning en waardering zijn ook genoemd als verbeterpunten in de nazorg. Vaak heeft dit ook te maken met serieus genomen worden. Zo is er aangegeven dat de veteraan vaker 'het eerlijke verhaal' wil horen vanuit Defensie en de media. De missie ISAF is neergezet als wederopbouw-missie, maar veel veteranen hebben situaties ervaren die meer kenmerkend zijn voor een vechtmissie.

Een klein deel van de ISAF-veteranen maakt(e) gebruik van professionele zorg. De vragen over de zorg zijn ingedeeld naar categorie hulpverlener: zorg voor actief dienende veteranen, zorg voor postactieve veteranen en civiele zorg. Van de groep die gebruik maakt van zorg, geeft 53% aan dat de zorgverlener die specifiek werkt voor veteranen meestal of altijd begrijpt wat de veteraan heeft meegemaakt. Voor de civiele ondersteuner is dit 38%. De zorg wordt niet altijd als de juiste zorg ervaren; minder dan de helft van de (kleine) groep die zorg ontvangt, geeft aan dat dit de juiste zorg is.

Van de respondenten geeft 4,2% aan ISAF-gerelateerde hulp te behoeven, maar dit niet te ontvangen. Daarnaast geeft 2% aan dat de omgeving zich zorgen maakt over de veteraan, terwijl de veteraan zelf geen behoefte aan hulp heeft. Als reden om geen hulp te zoeken, is door deze categorie vaak aangegeven dat zij vinden het zelf te moeten kunnen oplossen en/of dat hun behoefte tot ondersteuning niet groot genoeg is. Actief-dienende ISAF-veteranen hebben ook genoemd te vrezen voor negatieve consequenties voor de loopbaan.

In de antwoorden op de open vragen komt een aantal concrete suggesties naar voren over wat verbeterd kan worden aan de professionele zorg. Hierbij worden met name het terugdringen van de wachttijden en het taboe doorbreken om hulp te zoeken genoemd. De beschikbaarheid van professionele hulp wordt genoemd als iets wat behouden dient te blijven.

Onderzoeksvraag 5: ***In hoeverre voelen de ISAF-veteranen zich erkend en gewaardeerd voor hun inzet voor ISAF?***

Erkenning en waardering is een pijler in het veteranenbeleid en wordt belangrijk gevonden door de ISAF-veteranen. Veel veteranen zijn tevreden en/of geven geen verbeterpunten.

Aandachtspunten die genoemd worden zijn transparantie over de missie, het echte verhaal brengen in de media en zich erkend voelen vanuit samenleving, politiek, media en Defensie. Uit de analyse van de open vragen komt naar voren dat het bij erkenning en waardering niet alleen gaat om de daadwerkelijke inzet van de ISAF-veteranen in het missiegebied, maar nadrukkelijk ook om de consequenties die de inzet heeft op het privédoelgebied van de militair; impactvolle gebeurtenissen thuis worden vaak misgelopen. Erkenning en waardering van dichtbij (collega's, directe omgeving, eigen commandant) wordt positiever beoordeeld dan erkenning en waardering van verder weg (samenleving, media, overheid). De Nederlandse Veteranendag wordt in het kader van erkenning en waardering goed ontvangen.

In de open antwoorden komt een aantal concrete wensen van de ISAF-veteranen naar voren. Genoemde aandachtspunten zijn onder meer:

- het organiseren van contactmomenten voor veteranen;
- het bieden van 'speciale voordeeltjes';
- verbetering in de toekenning van het - belangrijk gevonden- gevechtsinsigne;
- eerlijkheid en transparantie in berichtgeving vanuit de politiek, de media en Defensie.

Opmerkingen over erkenning en waardering zijn vaak genoemd bij de vraag 'wat kan Defensie nog doen om de nazorg te verbeteren?'. Erkenning en waardering worden dus tevens gezien als een vorm van nazorg en geven een beeld van de kwaliteit van het nazorgtraject.

De hoofdvraag

De primaire doelstelling van het onderzoek was om door middel van een vragenlijst het huidig welzijn (anno 2018) van de ISAF-veteranen te meten en inzicht te verkrijgen in hun eventuele behoefte tot aanvullende zorg en ondersteuning. Met dit onderzoek hebben we geconstateerd dat het met het merendeel van de ISAF-veteranen goed gaat. Echter, 10% van de veteranen heeft een laag welzijn, waarop ISAF middelmatige- of veel invloed heeft.

Zoals eerder aangegeven, heeft 4,2% van de respondenten een ISAF-gerelateerde behoefte aan hulp zonder dit te ontvangen. Een reden hiervoor is soms dat de veteraan aangeeft dit zelf niet te willen.

Ten slotte

In dit onderzoek is getracht om alle ISAF-veteranen aan te schrijven. Dit neemt niet weg dat we ook een deel van de groep ISAF-veteranen gemist hebben met dit onderzoek. Veteranen zonder (juist) adres hebben we niet kunnen bereiken. Deze groep bevat veteranen die naar het buitenland zijn vertrokken, en wellicht ook dak- en thuislozen.

Indien ISAF-veteranen een reactie gaven op de uitnodiging voor het onderzoek, was deze veelal positief. Ook in de open antwoorden werd vaak aangegeven dat het gewaardeerd werd dat ze door middel van een dergelijk onderzoek aandacht krijgen van Defensie. Bij de respondenten die hebben aangegeven niet te willen deelnemen aan het ISAF-onderzoek kwamen ook andere geluiden naar voren. Het gaat dan om: teleurstelling in (de zorg vanuit) Defensie, een vervelend traject van dienstverlating als reden voor non-respons of geen vertrouwen dat er iets gedaan wordt met de resultaten van het onderzoek.

Wat verder opvalt in het onderzoek, is de wijze waarop er op de vragen is geantwoord. De tevreden respondenten vulden deze vaak niet of kort in, waardoor het aantal positieve citaten relatief beperkt is. Veel reacties hadden de vorm van "Prima", "Geen bijzonderheden". De meer ontevreden respondenten gebruikten de open vragen nadrukkelijker om hun ongenoegen weer te geven en/of verbeterpunten mee te geven. Hierdoor zijn meer citaten beschikbaar van ontevreden veteranen.

De vragenlijst bevatte méér vragen dan we in dit onderzoeksrapport aan de orde konden stellen. De data kunnen op een later tijdstip gebruikt worden voor aanvullend onderzoek. Dit geldt alleen voor de data van de respondenten die daar expliciet toestemming voor hebben gegeven.

Referenties

- [1] Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), „International Security Assistance Force (ISAF),” Ministerie van Defensie, Den Haag, 2011.
- [2] Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIHM), „Enduring Freedom,” Ministerie van Defensie, Den Haag, 2010.
- [3] Ministerie van Defensie, „Veteranennota 2013-2014,” Ministerie van Defensie, Den Haag, 2014.
- [4] P. v. Kuijk, „Nazorg ISAF 1 t/m 6 en III,” Gedragwetenschappen, Defensie, Utrecht, 2006.
- [5] A. Reijnen, E. Geuze, S. v. d. Wal en E. Vermetten, „PRISMO Prospectie in stress gerelateerd onderzoek. Publieksamenvatting,” Ministerie van Defensie, 2018.
- [6] B. v. Wijngaarden en D. Meije, „Veteraan, hoe gaat het met u? Een onderzoek naar het welbevinden van de Nederlandse veteraan. Achtergrondrapportage.,” Trimbos-instituut & Doorn: Veteraneninstituut (Vi), Utrecht, 2015.
- [7] Ministerie van Defensie, „Veteranennota 2017-2018,” Ministerie van Defensie, Den Haag, 2018.
- [8] DPOD, TOS, „M1129, Gegevensbeschermings-effectbeoordeling (PIA). ISAF-onderzoek.,” Ministerie van Defensie, Utrecht, 2018.
- [9] N. Rietveld, „De gewetensvolle veteraan: Schuld- en schaamtebeleving bij veteranen van vredesmissies.,” BOXPress BV, Oisterwijk, 2009.
- [10] J. Cozzi, M. Dirksen en J. Duel, „Kerngegevens veteranen 2018,” Veteraneninstituut (Vi), Doorn, 2018.
- [11] A. Reijnen, A. R. Rademaker, E. Vermetten en E. Geuze, „Prevalence of mental health symptoms in Dutch military personnel returning from deployment to Afghanistan: a 2-year longitudinal analysis.,” *European Psychiatry*, vol. 30, nr. 2, pp. 341-346, 2015.
- [12] A. Reijnen en J. Duel, „Veteraan, hoe gaat het met u? Onderzoek naar het welbevinden van Nederlandse veteranen.,” Veteraneninstituut (Vi), Doorn, 2019.

Bijlage A bij hoofdstuk 1 'Inleiding'

A.1 Uitnodigingsbrief ISAF-onderzoek



Defensie Ondersteuningscommando
Ministerie van Defensie

> Retouradres 3509AA Utrecht

«NAAM»
«ADRES»
«PC» «PLAATS»
«LAND»

Datum 18 oktober 2018
Betreft Onderzoek ISAF-veteranen

**Divisie Personeel &
Organisatie Defensie**
Trends, Onderzoek en
Statistiek (TOS)

Herculeslaan 1
MPC 55 A
Postbus 90004
3509 AA Utrecht
ISAFonderzoek@mindef.nl

Contactpersoon
Mevr. drs. S.C.M. Wester
Adviseur TOS

Onze referentie
DOSCO 2018061340

*Bij beantwoording, datum,
onze referentie en onderwerp
vermelden.*

Geachte veteraan,

Ruim 25.000 veteranen hebben deelgenomen aan ISAF. In het kader van nazorg wil Defensie graag weten hoe het nu met u, als ISAF-veteraan, gaat. Ook willen wij weten of er een aanvulling op de geboden zorg nodig is en wat de positieve kanten van de uitzendervaring zijn. Daarom nodig ik u en uw mede ISAF-veteranen graag uit om daarover een vragenlijst in te vullen.

Uw inbreng is belangrijk

Wellicht is dit niet het enige onderzoek dat u gevraagd wordt in te vullen. Mogelijk bent u een deelnemer aan het 10 jaar durende PRISMO onderzoek naar ISAF-veteranen. Of krijgt u vanwege een andere uitzending een uitnodiging voor een onderzoek. Ik begrijp dat dit veel kan zijn, toch wil ik ook benadrukken dat uw inbreng belangrijk is.

Het doel van dit onderzoek is om een beter beeld te krijgen over wat de ISAF-uitzending(en) met u als veteraan heeft of hebben gedaan en wat de invloed daarvan is op uw leven en welzijn. Dit kan zowel een positieve als negatieve invloed zijn, of beide. Door het invullen van de ISAF-vragenlijst kunt u daarop antwoord geven en (indien nodig) aangeven wat nodig is om de zorg voor ISAF-veteranen te verbeteren. Hierdoor helpt u mee het veteranenbeleid te verbeteren, zowel voor uzelf als voor uw mede-veteranen.

Hoe kunt u deelnemen aan het onderzoek?

Dit onderzoek vindt plaats met een digitale vragenlijst. U kunt de link vinden op het internet via de link:

www.defensie.nl/ISAFonderzoek

U komt dan op de pagina over dit onderzoek, hier vindt u ook de link naar de ISAF-vragenlijst. Als u daarop klikt, kunt u vervolgens inloggen met deze persoonlijke toegangscode:

«TOKEN»

Tijdens het invullen van de vragenlijst is het mogelijk tussentijds te stoppen en op een later moment weer verder te gaan. Daarvoor kiest u de optie 'hervat later'. Het invullen van de vragenlijst is mogelijk t/m 22 november 2018.

Als u vragen heeft over het onderzoek kunt u contact opnemen via ISAFonderzoek@mindef.nl of kijk op de website: www.defensie.nl/ISAFonderzoek.

Uw antwoorden worden uiteraard conform de Algemene Verordening Gegevensbescherming zorgvuldig behandeld. Dit betekent dat de door u gegeven antwoorden vertrouwelijk worden behandeld.

Bijgevoegd is een flyer met daarin informatie over het onderzoek, de vragenlijst en contactgegevens van zorginstanties voor veteranen en hun thuisfront. Heeft u naar aanleiding van dit onderzoek behoefte aan een gesprek, neemt u dan contact op met één van de in de flyer genoemde zorgverleners.

Niet meedoen?

Indien u niet met dit onderzoek wilt meedoen, kunt u dat aangeven door met uw persoonlijke toegangscode in te loggen op de vermelde link. Daar kunt u aan de start van de vragenlijst aangeven dat u niet wenst deel te nemen, u wordt daarna niet verder benaderd met herinneringsbrieven.

Mocht deze uitnodiging onverhoopt niet voor u bedoeld blijken, dan verzoeken wij u deze als niet gedaan te beschouwen.

Ik hoop van u te horen en dank u bij voorbaat voor uw medewerking.

Met vriendelijke groet,

DE MINISTER VAN DEFENSIE



Drs. A.Th.B. Bijleveld-Schouten

Divisie P&O Defensie
Staf OPOD

Datum

Onze referentie
DOSCO 2018061340

A.2 Flyer ISAF-onderzoek



Defensie Ondersteuningscommando
Ministerie van Defensie

Onderzoek ISAF-veteranen

De Minister van Defensie heeft besloten om de ruim 25.000 ISAF-veteranen uit te nodigen voor een grootschalig vragenlijst onderzoek om te kunnen vernemen hoe het nu met hen gaat.

Doel van het onderzoek is in kaart brengen:

- hoe het met ISAF-veteranen gaat.
- welke wensen er eventueel nog zijn op het gebied van zorg.
- vaststellen wat goed gaat.

De resultaten van dit onderzoek gebruiken om:

- het veteranenbeleid (waar nodig) bij te stellen.
- kijken of er voor de ISAF-veteranen extra zorg moet worden geboden.





Belangrijke informatie bij deelname:

- Het onderzoek bestaat uit een digitale vragenlijst die via internet wordt ingevuld.
- In de bijgevoegde brief is de link en de persoonlijke toegangscode.
- De vragenlijst kan tussentijds worden opgeslagen, zodat deze niet in één keer ingevuld hoeft te worden.
- Uw antwoorden worden vertrouwelijk en conform de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) behandeld.

Goed om te weten:

Voorjaar 2019 besteedt het veteranenblad Checkpoint aandacht aan dit onderzoek en de resultaten. Ook worden er onderzoeksresultaten vermeld in de veteranennota 2018/2019, en op de website www.defensie.nl/ISAFonderzoek.

Vragen over het ISAF-onderzoek?

Hiervoor kunt u terecht bij de afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek van Defensie, via het emailadres: ISAFonderzoek@mindef.nl

Zelfhulptest:

Wilt u snel inzicht in uw (of andermans) situatie & klachten? Deze anonieme zelfhulptest geeft advies op basis van uw antwoorden: <https://zelftest.veteranenloket.nl/#>

Contact met zorginstaties:

Heeft u naar aanleiding van dit onderzoek behoefte aan een gesprek? Of wilt u als thuisfront een gesprek over een (ex-) militair? Neem dan contact op met één van onderstaande zorginstaties.

Voor veteranen in actieve dienst:

- Uw gezondheidscentrum
www.defensie.nl/onderwerpen/gezondheidszorg/in-Nederland
- Bedrijfsmaatschappelijk Werk Loket
088 - 950 50 10 (24/7 bereikbaar)
BMWloket@mindef.nl
www.defensie.nl/onderwerpen/personneelszorg/bmw
- Diensten Geestelijke Verzorging
0800 - 577 77 77
(24/7 bereikbaar)
www.defensie.nl/onderwerpen/personneelszorg/geestelijke-verzorging

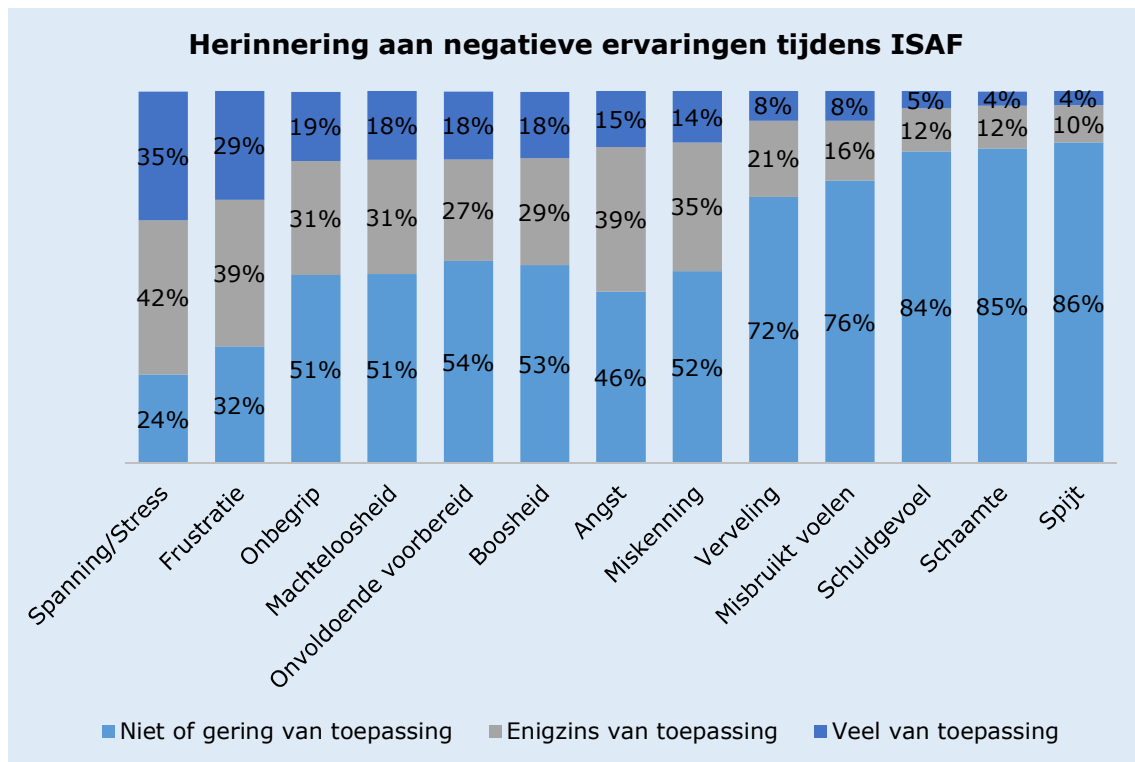
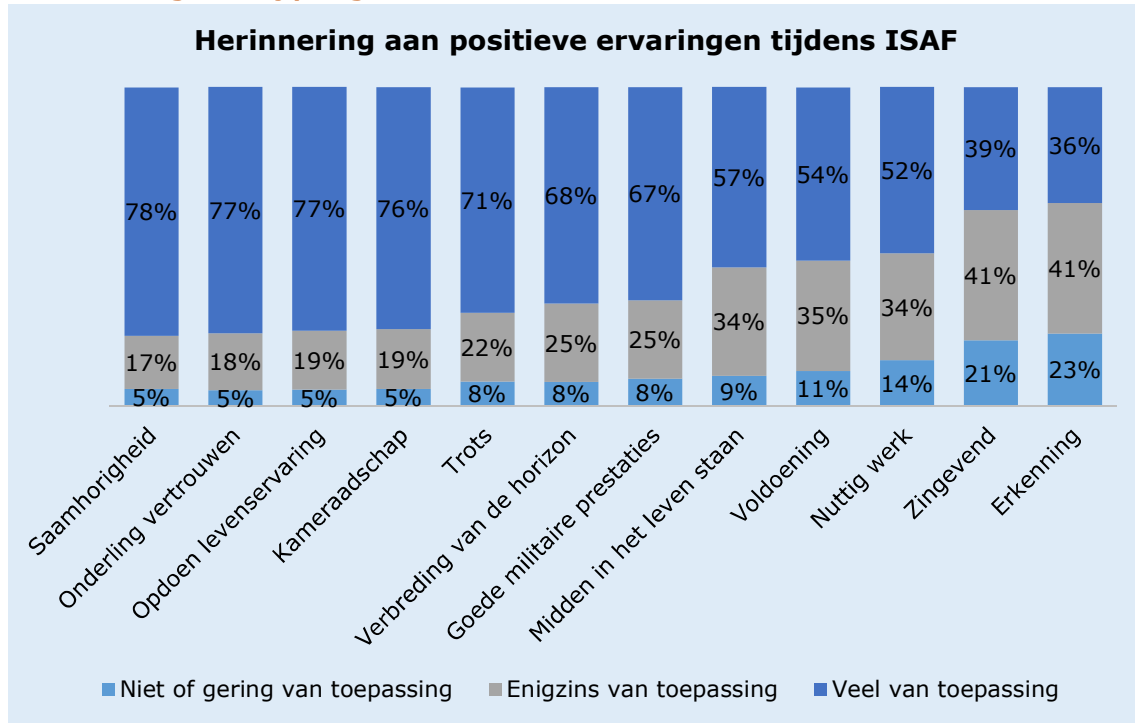
Voor veteranen die de dienst hebben verlaten en het thuisfront:

- Het Veteranenloket
088 - 334 00 00
(24/7 bereikbaar)
info@veteranenloket.nl
www.veteranenloket.nl
- Diensten Geestelijke Verzorging
Coördinator veteranenzorg, 06 - 20 61 76 02

Onderzoek ISAF-veteranen

Bijlage B bij hoofdstuk 2 'Herinneringen aan ISAF'

B.1 Extra figuren bij paragraaf 2.1



Bijlage C bij hoofdstuk 3 'Welzijn van ISAF-veteranen'

C.1 Extra figuur paragraaf 3.2.1

Indien rapportcijfer zes of lager op functioneren levensdomein, in welke mate gerelateerd aan andere uitzendingen (andere uitzending(en) dan ISAF-uitzending(en)).

